

2-31 ΑΦΙΕΡΩΜΑ

● **Παράδειγμα προς αποφυγήν.** Ο «ατυχής» πόλεμος και οι ατυχείς συγκρίσεις.
Του **Κ. Ι. Αγγελόπουλου**

● **Η Ελλάδα πριν από τον πόλεμο.** Η πολιτική και οικονομική κατάσταση της χώρας από την προσάρτηση της Θεσσαλίας έως το 1897.

Της **Λύντια Τρίχα**

● **Η πολιτική των Μ. Δυνάμεων.** Τα αλληλοσυγκρουόμενα συμφέροντά τους στο ανατολικό ζήτημα είχαν αρνητικές επιπτώσεις στην Ελλάδα.

Του **Ιωάννη Πιζρού**

● **Η Εθνική Εταιρεία.** Ίδρυση, δομή και ρόλος της οργάνωσης στον ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1897.

Του **Θάνου Βερέμη**

● **Το Κρητικό Ζήτημα.** Από τις πρώτες συγκρούσεις και την αποστολή ελληνικού στρατού στο νησί έως τον διεθνή αποκλεισμό.

Του **Ιωάννη Πιζρού**

● **Το χρονικό του πολέμου.** Αυταπάτες, λάθη, ανεπάρκειες: τα αίτια της ήττας.

Του **Ιωάννη Πιζρού**

● **Οι Ιταλοί εθελοντές.** Το σώμα των Γαριβαλδινών και η Λεγεώνα των Φιλελλήνων στον πόλεμο του 1897.

Της **Αριάδνης Μουταφίδου**

● **Η συμβολή της Κύπρου.** Μεγάλη και θερμή στάθηκε η συμμετοχή των Κυπρίων στο πλευρό της μαχόμενης Ελλάδας.

Του **Πέτρου Παπαπολυβίου**

● **Τα θεσσαλικά τρένα στον πόλεμο.** Η πολύπλευρη προσφορά των σιδηροδρόμων της Θεσσαλίας.

Του **Κώστα Ανδρουλιδάκη**

● **Ενας ζωγράφος στα χαρακώματα.** Ο Γεώργιος Ροϊλός απεικόνισε με ρεαλισμό την ατμόσφαιρα του πολέμου.

Της **Ολγας Μεντζαφού-Πολύζου**

● **Διεθνής Οικονομική Επιτροπή.** Η σύσταση της ως αποτέλεσμα του ατυχούς πολέμου και ο ρόλος της στην οικονομία της χώρας.

Της **Ιωάννας Μίνουγλου**

● **Ο πόλεμος του 1897 στη λογοτεχνία.** Από την πτώχευση της πολιτικής στην ανθοφορία του λόγου

Του **Χ. Α. Καράογλου**

Εξώφυλλο: Γεώργιος Ροϊλός: Η μάχη των Φαρσάλων (λεπτομέρεια). Πανακοθήκη Ε. Αβέρωφ - Μέτσοβο.

Υπεύθυνη «Επτά Ημερών»:
ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΤΡΑΪΟΥ
Σύμβουλος Εκδόσης:
ΚΡΙΤΩΝ ΧΡΥΣΟΧΟΪΔΗΣ

ΑΦΙΕΡΩΜΑ

Παράδειγμα προς αποφυγήν

Ο «ατυχής» πόλεμος και οι ατυχείς συγκρίσεις

Ο πόλεμος του 1897 απέδειξε την ανεπάρκεια και το ακατάρτιστο και απειροπόλεμο ακόμα και των ανώτατων στελεχών του στρατεύματος, έτσι όπως εκδηλώθηκε με σωρεία σφαλμάτων και σπασμωδικών ενεργειών. Επάνω: μαθητές της Σχολής Ευελπίδων. Φωτογραφία Γάλλου ανταποκριτή στην Αθήνα (φωτ.: Αρχείο Κ. Ανδρουλιδάκη).

Του **Κ. Ι. Αγγελόπουλου**

Ο «ΑΤΥΧΗΣ» ελληνοτουρκικός πόλεμος του 1897 αποτελεί, πράγματι, ένα ιστορικό «παράδειγμα προς αποφυγήν» για τους Έλληνες. Η ήττα εκείνη της Ελλάδας δεν ήταν μόνο στρατιωτική. Γελοιοποίησε τη χώρα και κατέδειξε κατά τον πλέον οδυνηρό τρόπο τις πολύ μεγάλες εθνικές αδυναμίες εκείνης της εποχής, την ανικανότητα της τότε κυβερνώσας τάξης, και γι' αυτό, άλλωστε, τα θλιβερά αποτελέσματα του πολέμου του 1897 απετέλεσαν το υλικό, στη βάση του οποίου διαμορφώθηκε, λίγα χρόνια αργότερα, το σκηνικό της ανόρθωσης για τη «μεγάλη Ελλάδα» του 1910-20. Εφέτος, έναν αιώνα μετά από την οδυνηρή εμπειρία του 1897, το γεγονός έρχεται έντονα στη μνήμη μας. Και, όπως συμβαίνει σε τέτοιες περιπτώσεις, η επέτειος προσφέρει την ευκαιρία για σκέψεις και μελέτη ενός σημαντικού ιστορικού γεγονότος. Το οποίο αφορά μάλιστα τη στρατιωτική σύγκρουση με μια χώρα, την Τουρκία, που έκτοτε και έως τις ημέρες μας βρίσκεται διαρκώς σε αντιπαλότητα με την Ελλάδα.

Σήμερα, η περίπτωση ενός ελληνοτουρκικού πολέμου είναι για μια ακόμη φορά κάτι που δεν μπορεί να

θεωρείται απίθανη εξέλιξη, για λόγους που όλοι στην Ελλάδα γνωρίζουν. Στην Ελλάδα, στο χώρο της πολιτικής των πανεπιστημίων, των μέσων μαζικής επικοινωνίας και στην κοινωνία διατυπώνεται μια άποψη κατά την οποία, ένα γεγονός όπως αυτό του πολέμου του 1897 θα έπρεπε αυτή την εποχή να θυμίζει στους Έλληνες την τυχοδιωκτική εθνική

Επιμέλεια αφιερώματος:
ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΤΡΑΪΟΥ

ρητορική εκείνης της εποχής, προκειμένου να μην υπάρξει μια «επανάληψή του» στο σημερινό σκηνικό. Στο σκηνικό στο οποίο η Ελλάδα καλείται εκ των πραγμάτων και κάτω από μια συγκεκριμένη διεθνή συγκυρία να αντιμετωπίσει τις πολιτικές της Τουρκίας, κυρίως στο Αιγαίο, με ψυχραιμία, αντιμετωπίζοντας με «ρεαλισμό» τόσο τα αντικειμενικά δεδομένα στην περιοχή μας όσο και τη στρατιωτική δύναμη της επιθετικής γείτονος. Στο πλαίσιο αυτής της θεώρησης, που δεν στερείται βεβαίως λογικών στοιχείων, γίνεται από ορισμένους κύκλους μια προσπάθεια να συγκριθούν οι σήμερα διατυπούμενες αντιρρήσεις σε μια «μετριοπαθή» πολιτική με την «εθνική ρητορι-

κή» του 1897, η οποία οδήγησε μια αδύναμη Ελλάδα σε σύγκρουση με μια πολύ ισχυρότερη Τουρκία έναν αιώνα πριν.

Η προσπάθεια αυτή, που είναι δυνατόν να προκαλέσει (όχι χωρίς πρόθεση), εμμέσως πλην σαφώς, μια ηττοπαθή στάση της ελληνικής κοινής γνώμης στην υπόθεση των τουρκικών διεκδικήσεων, έχει έναν άλλο στόχο: Να καλύψει τις αδυναμίες της συλλογιστικής των «μετριοπαθών» και την έλλειψη προετοιμασίας τους για στήριξη μιας «νέας πολιτικής» στις ελληνοτουρκικές σχέσεις.

Κανένα κοινό σημείο

Το 1997 δεν έχει τίποτε να κάνει με το 1897. Η Ελλάδα σήμερα δεν είναι χώρα ευρισκομένη σε πτώχευση, στην πολιτική σκηνή δεν υπάρχουν εξαλλοι ρήτορες ικανοί να παρασύρουν το λαό σε φιλοπολεμικό κλίμα, με αφορμή κάτι όπως ήταν πριν έναν αιώνα το Κρητικό Ζήτημα, δεν υπάρχουν κυβερνήσεις έρμαια αυλικών, όπως ήταν η κυβέρνηση Δηλιγιάννη το 1897, δεν υπάρχουν Ενοπλες Δυνάμεις ως «ένοπλος συρφετός» (όπως τον χαρακτήριζε τότε ο Θ. Πάγκαλος), δεν υπάρχει «Εθνική Εταιρεία» παγιδευμένη από ξένους πράκτορες για να σύρει την Ελλάδα

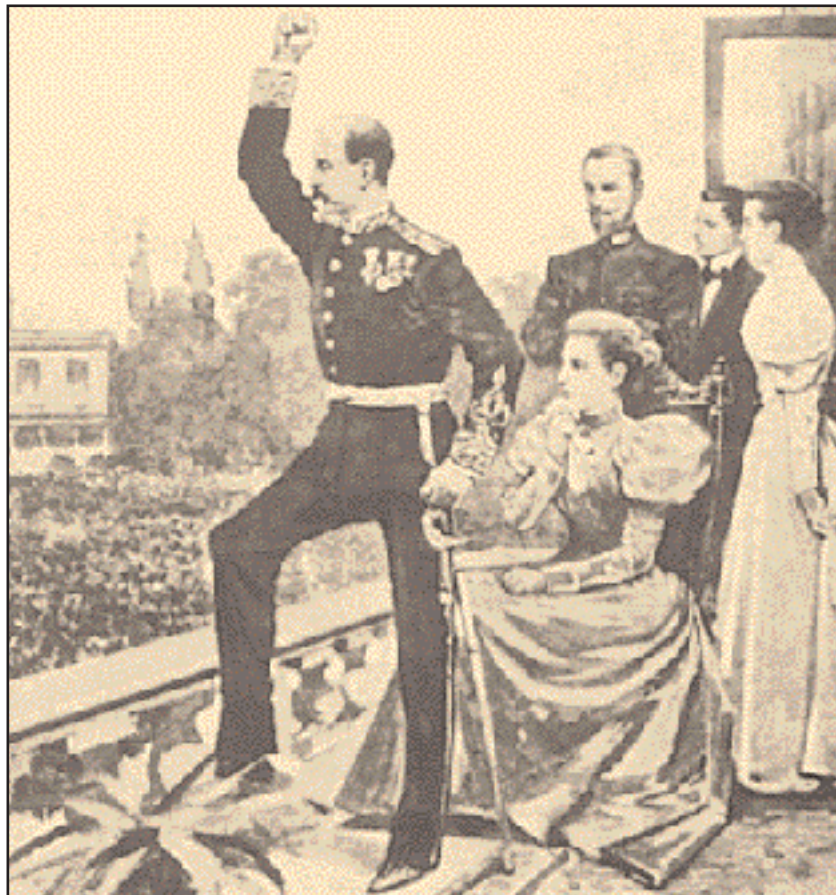

Ελληνες στρατιώτες περιμένουν να επιβιβαστούν σε τρένο για το θεσσαλικό μέτωπο. Ενα μήνα αργότερα –τόσο διήρκεσε ο πόλεμος του 1897– ο ελληνικός στρατός θα γνωρίσει την ήττα. Και θα επαληθευτούν όσα έγραφε ο ιστορικός Γ. Ασπρέας, αναφερόμενος στη συνεδρίαση της Βουλής, κατά την οποία ο πρωθυπουργός, Θ. Δηλιγιάννης, μέσα σε ενθουσιώδη ατμόσφαιρα, εμφάνισε την Τουρκία να έχει κηρύξει πρώτη τον πόλεμο και την Ελλάδα αναγκασμένη, όπως επέβαλλε το καθήκον, να αποδεχθεί την πρόκληση, «η συνεδρίασις εκείνη... κατέχει σελίδα εν τη συγχρόνω πολιτική ιστορία, από της απόψεως της παντελούς ερημίας της συναισθήσεως της πραγματικότητας, την οποίαν ενεφάνισε η κυβέρνησις και η αντιπολίτευσις».

στον όλεθρο, δεν υπάρχει αρχηγός κράτους αφελής να δηλώνει σε δημοσιογράφους κάτι όπως αυτό που δήλωνε ο Γεώργιος Α΄ παραμονές εκκίνου του πολέμου - ότι θα εκστρατεύσει εναντίον της Τουρκίας «με 300 χιλιάδες Έλληνες για να εκτελέσει την αποστολή του». Και βεβαίως, θα πρέπει να υποθέσουμε βασιμώς ότι δεν έχει η σημερινή πολιτική ηγεσία το φόβο να συρθεί από ξένες κυβερνήσεις σε μια «αιματηρή κωμωδία» με την Τουρκία, όπως χαρακτηρίσε εκείνον τον πόλεμο ο Δ. Ράλλης, αντιληφθείς μετά από αυτόν, ότι το γεγονός ήταν «σημένο» και από ευρωπαϊκές δυνάμεις, για να ελεγχθεί αυστηρώς η Ελλάδα στην εκπλήρωση των διεθνών χρεών της («Quelle Machine Infernale!», ανέκραξε ο Δ. Ράλλης, όταν αντελήφθη το άσχημο παιχνίδι ξένων δυνάμεων - που δυστυχώς συνεργάστηκαν και με Έλληνες).

Για αποφυγή...

Δεν ζητά κανείς σήμερα από την ηγεσία του τόπου να εκστρατεύσει εναντίον της Τουρκίας. Ούτε κατηγορεί κανείς την Ελλάδα για πρόθεση «διατάραξης της ειρήνης», όπως το έκαναν Γερμανοί, Γάλλοι, Ρώσοι και Αυστριακοί ομαδικώς το 1897. Ούτε διοργανώνονται από ανεύθυνους δημαγωγούς συλλαλητήρια αντιτουρκικά. Σήμερα η Ελλάδα, με πολιτεύμα προεδρευομένης δημοκρα-

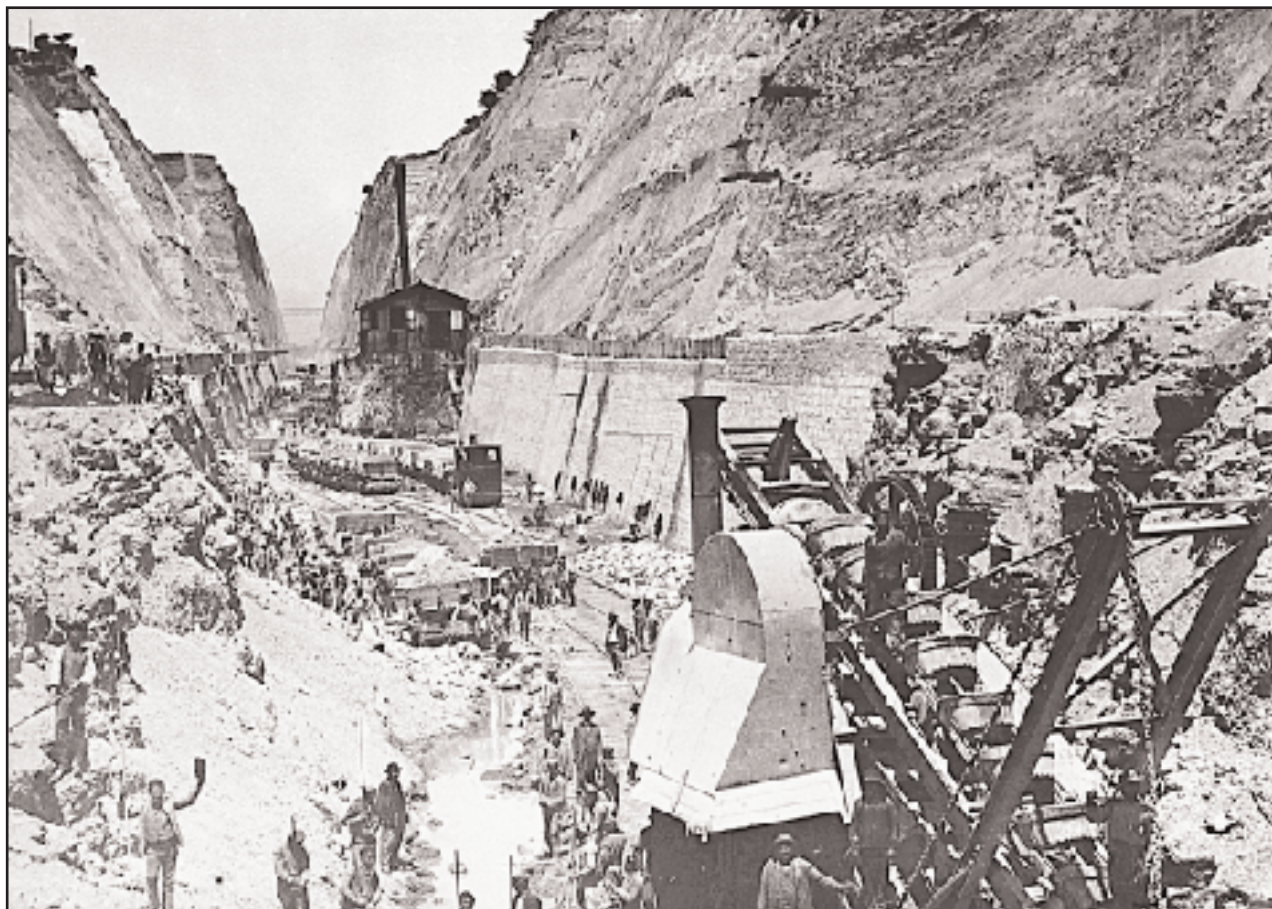
Ο Γεώργιος Α΄ απευθύνεται από τον εξώστη των ανακτόρων στο συλλαλητήριο της 10ης Φεβρουαρίου 1897, την επομένη του βομβαρδισμού του Ακρωτηρίου Χανίων από τους Τούρκους και τις Μεγάλες Δυνάμεις. Ο κινισμός των ξένων, η αμετροπέεια και ο παρορμητισμός της ηγεσίας οδήγησαν στη σύγκρουση που αποδείχθηκε τραγική (Γεννάδειος Βιβλιοθήκη).

τίας, με ισχυρές ένοπλες δυνάμεις που δεν διοικούνται βεβαίως από μαμόθρεπτους πρίγκηπες, χώρα μέλος του ΟΗΕ, της Ευρωπαϊκής Ένωσης, του ΝΑΤΟ και της ΔΕΕ, καλείται να αντιμετωπίσει μια στρατιωτικά ισχυρή, πλην καθυστερημένη πολιτικά και οικονομικά Τουρκία, η οποία επιχειρεί ξεκάθαρα να περιορίσει τα κυριαρχικά δικαιώματα της χώρας μας στο Αιγαίο. Αυτό είναι το πρόβλημα. Το γεγονός ότι η πολιτική ηγεσία αναζητά σήμερα διπλωματικές μεθόδους για να «συνεννοηθεί» με την προβάλλουσα διεκδικήσεις στο Αιγαίο Τουρκία, δεν χρεώνει με «τυχοδιωκτισμό» εκείνους που επικρίνουν ή σχολιάζουν αρνητικά τους χειρισμούς της. Και αν κάποιος από τους συμβουλευόντες την πολιτική ηγεσία στις σημερινές πολιτικές της θεωρούν ότι στον αντίποδα των απόψεών τους υπάρχει μόνον η προοπτική μιας «ταπεινωτικής ήττας», όπως ήταν αυτή του 1897, τούτο αποδεικνύει ίσως, μόνον την ανεπάρκεια των επιχειρημάτων που στηρίζουν τις απόψεις τους.

Αν η χαμηλών, έως θλιβερών, ποιότητων ηγεσία του 1897 ενεπλάκη «τυφλά» στον πόλεμο με την Τουρκία, δεν τίθεται από την ιστορία ζήτημα για μια «τυφλή» διπλωματική «συνεννόηση» με την ίδια χώρα έναν αιώνα αργότερα, για την αποφυγή το 1997 μιας ήττας όμοιας με εκείνη του 1897.

Η Ελλάδα πριν από τον πόλεμο

Η πολιτική και οικονομική κατάσταση της χώρας από την προσάρτηση της Θεσσαλίας έως το 1897

Ο Ισθμός της Κορίνθου, ένα απέραντο εργοτάξιο κατά τη διάρκεια των εκκαπτικών εργασιών, το 1887 – 1888. Τα δημόσια έργα και τα άλλα μέτρα που πήρε ο Τρικούπης για τον εκσυγχρονισμό της χώρας απαιτούσαν μεγάλα κεφάλαια, τα οποία αναζήτησε στο δανεισμό, εσωτερικό και εξωτερικό, και στην αύξηση της φορολογίας, υπερεκτιμώντας ίσως τις δυνατότητες της χώρας και του λαού.

Η οικονομική κατάσταση της χώρας, ήταν το κύριο πρόβλημα των αλληλοδιαδεχόμενων κυβερνήσεων Δηλιγιάννη και Τρικούπη μετά το 1890. Ο Δηλιγιάννης, εκμεταλλευόμενος τη δυσφορία του λαού από τη συνεχή επιβολή νέων φόρων, κατέβαινε στις εκλογές με το σύνθημα «Κάτω οι φόροι» και ανέτρεπε την κυβέρνηση Τρικούπη. Πάνω: γελοιογραφία από τον «Νέο Αριστοφάνη», με τον Τρικούπη «έκπτωτο» και τον Δηλιγιάννη «καβάλα» στην εξουσία (Εθνικό Ιστορικό Μουσείο).

Της **Λύντια Τρίχα**

Διηγήτορου – Ιστορικού

ΤΟ 1881 έγινε μία σημαντική αλλαγή στον ελληνικό χώρο: τα «ασφυκτικά» όρια του βασιλείου διευρύνθηκαν με την προσάρτηση της εύφορης Θεσσαλίας και της Αρτας. Η παραχώρηση των εδαφών αυτών αποφασίστηκε από τις Μεγάλες Δυνάμεις το 1878, στο Συνέδριο του Βερολίνου, χρειάστηκαν όμως διπλωματικοί αγώνες τριών χρόνων για να εκτελεσθεί η απόφαση, και μάλιστα όχι σε όλη της την έκταση.

Στην πρωθυπουργία της Ελλάδας εναλλάσσονταν τότε οι δύο μεγάλοι πολιτικοί, ο Χαρίλαος Τρικούπης, αρχηγός του προοδευτικού κόμματος και ο Αλέξανδρος Κουμουνδούρος, επικεφαλής του συντηρητικού. Κοινά χαρακτηριστικά τους ήταν το ήθος, ο πατριωτισμός, ο σεβασμός στον κοινοβουλευτισμό και στο Σύνταγμα, το ενδιαφέρον τους για την πρόοδο της Ελλάδας. Κοινή ήταν και η μοίρα τους στο τέλος της ζωής τους. Ο Κουμουνδούρος, που υπέγραψε τη συνθήκη της προσάρτησης της Θεσσαλίας, άκουσε να τον αποκαλούν προδότη, γιατί υποχρεώθηκε να δεχθεί τον περιορισμό των παραχωρούμενων εδαφών, και είδε τους βουλευτές της Θεσσαλίας να τον εγκαταλείπουν, αυτόν τον απελευθερωτή τους, ανατρέποντας έτσι την κυβέρνησή του. Με την πικρία αυτή πέθανε ένα χρόνο αργότερα. Ο Τρικούπης, ο εκσυγχρονιστής, ο μεταρρυθμιστής, ο πολιτικός με τις μεγάλες πλειοψηφίες στο λαό και τη Βουλή, το 1895 δεν βγήκε καν βουλευτής. Εμεινε ιστορικό το «Ανθ' ημών ο κύριος Γουλιμής», με το οποίο τελείωσε την πολιτική του σταδιοδρομία. Ενα χρόνο αργότερα πέθανε αυτοεξόριστος στις Κάννες.

Τρίτο πρόσωπο στο πολιτικό προσκήνιο ήταν ο Θεόδωρος Δηλιγιάννης, που είχε εκπροσωπήσει τα ελληνικά συμφέροντα στο Συνέδριο του Βερολίνου, ως υπουργός Εξωτερικών. Μετά τον θάνατο του Κουμουνδούρου, τον διαδέχθηκε στην αρχηγία της αντιπολίτευσης, αποτελώντας εν συνεχεία τον κατεξοχήν αντίπαλο του Τρικούπη, με τον οποίο εναλλάσσόταν στην εξουσία.

Τρία ήταν και τα κύρια θέματα της εποχής: Ο εκσυγχρονισμός του κράτους, η οικονομική του κατάσταση και οι εδαφικές διεκδικήσεις για την απελευθέρωση των ομόρων επαρχιών.

Ο εκσυγχρονισμός του κράτους

Ο Κουμουνδούρος είχε κατανοήσει την αναγκαιότητα της τεχνοοικονομικής υποδομής για τον εκσυγχρονισμό της χώρας, αλλά οι σχετικά

Στρατιωτικοί και πολίτες συζητούν την είδηση του αποκλεισμού του Πειραιά, σε καφενείο της πλατείας Συντάγματος. Το 1885, όταν ανακοινώθηκε η προσάρτηση της Ρωμυλίας από τη Βουλγαρία, ο Θ. Δηλιγιάννης διέταξε επιστράτευση διεκδικώντας εδάφη που είχαν επιδικασθεί στην Ελλάδα από το Συνέδριο του Βερολίνου. Η απάντηση των Δυνάμεων (Αγγλίας, Ιταλίας, Γερμανίας, Ρωσίας και Αυστρίας) τον Απρίλιο του 1886, ήταν ο θαλάσσιος αποκλεισμός της Ελλάδας (Γεννάδειος Βιβλιοθήκη).

βραχύβιες κυβερνήσεις του και οι γενικότερες πολιτικές συνθήκες δεν του επέτρεψαν να επιφέρει τις μεταρρυθμίσεις που επέφερε ο Τρικούπης. Αντίθετα οι δύο μακροχρόνιες πρωθυπουργίες του Τρικούπη (1882-1885 και 1886-1890) και η μεγάλη πλειοψηφία που διέθετε στη Βουλή του έδωσαν τη δυνατότητα να προχωρήσει στην αναδιοργάνωση του κράτους κατά τα ευρωπαϊκά πρότυπα.

Οι συζητήσεις για τα μεγάλα έργα είχαν αρχίσει επί Κουμουνδούρου, η κατασκευή όμως των σιδηροδρόμων, του Ισθμού της Κορίνθου, των εθνικών δρόμων και των γεφυρών, καθώς και η αποξήρανση της Κωπαΐδας, φέρουν τη σφραγίδα του Τρικούπη. Αλλά τα δημόσια έργα, η πρόσκληση ξένων αναδιοργανωτών για τον στρατό, τον στόλο και τη δημόσια διοίκηση, η ίδρυση στρατιωτικών σχολών, η παραγγελία θωρηκτών και γενικά όλα τα εκσυγχρονιστικά μέτρα, απαιτούσαν μεγάλα κεφάλαια.

Ο Τρικούπης στράφηκε προς τον εσωτερικό και τον εξωτερικό δανεισμό και την αύξηση της φορολογίας, υπερεκτιμώντας ίσως τις δυνατότητες της χώρας και του λαού. Η φορο-

λογία μέσα σε μια εικοσαετία διπλασιάστηκε και κατά την περίοδο 1879-1890 συνήφθησαν δάνεια ύψους 630 εκ. δρχ., ποσόν υπέρογκο για την εποχή.

Ο Δηλιγιάννης, εκμεταλλευόμενος τη δυσφορία του λαού από τη συνεχή επιβολή νέων φόρων, κατέβαινε στις εκάστοτε εκλογές με το δημαγωγικό σύνθημα «Κάτω οι φόροι» και ανέτρεπε την κυβέρνηση Τρικούπη, ανατρέποντας κάθε φορά και το μεταρρυθμιστικό πρόγραμμά της. Εξάλλου ο ίδιος διακήρυξε ότι το πρόγραμμά του ήταν «το ακριβώς αντίθετο από εκείνο του κυρίου Τρικούπη». Ερχόμενος στην αρχή, καταργούσε τους τρικουπικούς φόρους, καταργούσε τις μεταρρυθμίσεις και προσπαθούσε να βελτιώσει τα οικονομικά του κράτους μόνο με οικονομίες στη διοίκηση. Και η κρίση χειροτέρευε.

Τα οικονομικά ήταν το κύριο πρόβλημα των αλληλοδιαδεχόμενων κυβερνήσεων Δηλιγιάννη και Τρικούπη μετά το 1890. Αυτά προκάλεσαν και την ανορθόδοξη επέμβαση του βασιλιά. Το 1892 κυριολεκτικά απέλυσε τον Δηλιγιάννη, ενώ διέθετε την πλειοψηφία στη Βουλή. Ωστόσο η πτώχευση δεν αποφεύχθηκε, κηρύ-

χθηκε τον επόμενο χρόνο από τον Τρικούπη, με το γνωστό «Δυστυχώς επτωχεύσαμεν», προκαλώντας τη γενική δυσαρέσκεια λαού, πιστωτών και Μεγάλων Δυνάμεων. Το στέμμα ήταν αυτό που ώθησε και τον Τρικούπη σε παραίτηση το 1895, με την επέμβαση του διαδόχου σε συλλαλητήριο κατά των οικονομικών μέτρων της κυβέρνησης.

Οι εδαφικές διεκδικήσεις

Ο Τρικούπης θεωρούσε ότι πριν μπορέσει να διεκδικήσει πάλι η Ελλάδα εδάφη από την Τουρκία έπρεπε να εκσυγχονισθεί το κράτος, να αναδιοργανωθεί η διοίκηση, να εξυγιανθεί η πολιτική ζωή, να αναπτυχθεί η οικονομία και να ενισχυθεί ο στρατός και ο στόλος. Προσανατολίζοντας την εξωτερική πολιτική του προς την Αγγλία, της οποίας τα συμφέροντα πίστευε ότι συνέπιπταν με τα ελληνικά, ακολούθησε πολιτική συνεργασίας με τους άλλους βαλκανικούς λαούς και ειρηνικής συμβίωσης με την Τουρκία. Εξάλλου δεν είχε άλλη δυνατότητα εκλογής, καθώς η στάση των δυνάμεων έναντι των ελληνικών επεκτατικών πόθων ήταν

μονίμως αρνητική, όπως αποδεικνύει ο αποκλεισμός του 1886 και η αντιμετώπιση των κρητικών επαναστάσεων του 1889 και του 1894-96.

Η εξωτερική πολιτική του Δηλιγιάννη ήταν αντίθετη και απέτυχε. Η Ελλάδα δεν είχε τη δύναμη μόνη να επιβληθεί στην Ανατολή, χωρίς τη συμπαράσταση των δυνάμεων ή τη συνεργασία των βαλκανικών κρατών. Το 1885, όταν ανακοινώθηκε η ένωση της αυτόνομης Ανατολικής Ρωμυλίας με τη Βουλγαρία, ο Δηλιγιάννης διέταξε επιστράτευση διεκδικώντας όσα εδάφη προέβλεπε η απόφαση του Συνεδρίου του Βερολίνου να προσαρτηθούν και δεν προσαρτήθηκαν. Η αγνόηση της αρνητικής διάθεσης των Δυνάμεων οδήγησε, το 1886 στον θαλάσσιο αποκλεισμό της Ελλάδας από τους στόλους τους -με αρχηγό τον Αγγλο πρίγκιπα Αλφρέδο που αρχικά ο ελληνικός λαός είχε εκλέξει για βασιλιά μετά την έξωση του Οθωνα- και στην παραίτηση του Δηλιγιάννη. Το 1896, το κρητικό ζήτημα τον παρέσυρε σε νέα επιστράτευση και τελικά στον ατυχή πόλεμο του 1897, που, εκτός των άλλων ολεθρίων συνεπειών του, κατέληξε και πάλι στην ανατροπή της κυβέρνησής του.

Η πολιτική των Μ. Δυνάμεων

Τα αλληλοσυγκρουόμενα συμφέροντά τους στο Ανατολικό Ζήτημα είχαν αρνητικές επιπτώσεις στην Ελλάδα

Του **Ιωάννη Πικρού**

Ιστορικού – συγγραφέα

ΣΤΗΝ τελευταία δεκαετία του 19ου αιώνα η Ελλάδα βρέθηκε αντιμέτωπη όσο ποτέ άλλοτε από την εποχή του Κριμαϊκού πολέμου με τα συμφέροντα και τον ανταγωνισμό των Μ. Δυνάμεων στο Ανατολικό Ζήτημα. Επίκεντρο αυτής της διαπλοκής, έγινε το Κρητικό Ζήτημα. Ο πρωθυπουργός της Αγγλίας Σάλσμπουρι, που επέστρεψε στην εξουσία το 1895, με αφορμή τις σφαγές των Αρμενίων και την Ελληνοτουρκική κρίση του 1897 αποξενώθηκε από το σουλτάνο Αβδούλ Χαμίτ, ενώ το αντίθετο συνέβη με τον τελευταίο και τον Κάιζερ που πήρε μέτρα για να προστατεύσει τα συμφέροντα της Γερμανίας στην Οθωμανική αυτοκρατορία. Η οικονομική και στρατιωτική διείσδυση της Γερμανίας στην Τουρκία, με αιχμή την κατασκευή του σιδηροδρομικού δικτύου που θα διευκόλυνε τη διείσδυση της Γερμανίας μέχρι τον Περσικό κόλπο και τα πετρέλαιά του, δεν είχε ανησυχήσει μόνο την Αγγλία. Η διείσδυση της Γερμανίας στην Εγγύς και Μ. Ανατολή δεν ήταν καθόλου ευχάριστη και για την Ρωσία. Η Ρωσία, εκτός από τη μεταφορά γερμανικών και τουρκικών στρατευμάτων διά μέσου του σιδηροδρομικού δικτύου στην Αρμενία και τη Βόρεια Περσία, φοβόταν ότι η υποστήριξη που παρείχε η Γερμανία και δευτερευόντως η σύμμαχός της η Αυστρία, στον Αβδούλ Χαμίτ, της άφηνε ελάχιστες ελπίδες για μια ενδεχόμενη κατάκτηση της Κωνσταντινούπολης. Η Γαλλία, επίσης φοβόταν για την ασφάλεια των επενδύσεών της στην Τουρκία.

Ο Σάλσμπουρι δεν πίστευε στην ικανότητα του Αβδούλ Χαμίτ να εκσυγχρονίσει την Οθωμανική αυτοκρατορία. Ενδεχομένως το 1897 είχε υιοθετήσει την άποψη ότι η κατάρρευση του σουλτάνου ήταν επικείμενη, κι ότι έπειτα από αυτήν η κατάληψη των Στενών από την Ρωσία θα ήταν αναπόφευκτη.

Το ζήτημα των Στενών

Με αφορμή τις σφαγές των Αρμενίων το 1895 από τους Τούρκους που εφάρμοζαν τα γερμανικά σχέδια γενοκτονίας, ο υπουργός των Εξωτερικών της Αυστρίας, Γκολουχόφσκι, πρότεινε το Νοέμβριο κοινή ενέργεια των στόλων των έξι δυνάμεων στα Δαρδανέλια. Η Ρωσία, όμως, δεν ήθελε να δει το βρετανικό στόλο στο Βόσπορο και είναι αμφίβολο αν η σύμμαχός της, η Γαλλία, ήθελε το ρωσικό στόλο στα Στενά. Έτσι η Ρωσία και η Γαλλία απέρριψαν την ιδέα ελέγχου των Στενών. Η Ρωσία δεν χρειαζόταν μόνο τα Στενά, αλλά και τα δάνεια από τη Γαλλία. Τα γαλλικά δάνεια τροφοδοτούσαν την οικονομική ανάπτυξη της Ρωσίας. Η εισαγωγή, όμως, μηχανημάτων και σιδηροτροχιών για την κατασκευή του υπερσιβηρικού σιδηροδρόμου και η εξαγωγή σιτηρών από τα Στενά ήταν εξίσου ζωτικής σημασίας για τη ρωσική οικονομία.

Ο Σάλσμπουρι από την άλλη πλευρά, ήθελε να κατευθύνει την πολιτική του εναντίον του Αβδούλ Χαμίτ, αλλά κι αυτός απέρριψε την πρόταση Γκολουχόφσκι. Ο Σάλσμπουρι ήθελε πολύ να στείλει το βρετανικό στόλο στα Στενά, αλλά το σχέδιο αυτό προσέκρουσε στις απόψεις των ναυτικών του συμβούλων. Το Ναυαρχείο υποστήριζε ότι δεν μπορούσαν να στείλουν το στόλο στα Στενά χωρίς την εγγύηση της γαλλικής ουδετερότητας. Έτσι οι Βρετανοί, αφού δεν μπορούσαν να περάσουν τα Στενά, αποφάσισαν να παραμείνουν στην Αίγυπτο και να υπερασπισθούν το κανάλι του Σουέζ.

Ο Σάλσμπουρι γνωρίζοντας ότι η Τουρκία αργοπεθαίνει προσπάθησε να συνεννοηθεί με την Ρωσία. Όταν ο Ρώσος αυτοκράτορας Νικόλαος II επι-

Σχέδιο αυτόπτη μάρτυρα της φοβερής σφαγής Αρμενίων από σοφτάδες (ιεροσπουδαστές) κοντά στην Αγία Σοφία. Τα αλληλοσυγκρουόμενα συμφέροντα και ο ανταγωνισμός των Μεγάλων Δυνάμεων στο Ανατολικό Ζήτημα, απέτρεψαν την ευρωπαϊκή επέμβαση στην Τουρκία και συγκεκριμένα τον έλεγχο των Στενών, θέμα που τέθηκε με αφορμή τις σφαγές των Αρμενίων από τους Τούρκους, τα έτη 1895–1896. (Το σχέδιο είναι από το βιβλίο «Turkey and The Armenian Atrocities», (Καλιφόρνια, 1982).

σκέφθηκε την Αγγλία, τον Σεπτέμβριο του 1896, ο Σάλσμπουρι του πρότεινε κοινή δράση κατά του Σουλτάνου. Ο τσάρος έθεσε αμέσως το ζήτημα των Στενών. Ο Σάλσμπουρι παρατήρησε ότι την προηγούμενη βρετανική δυσκαμψία είχε διαδεχθεί ένας εύκαμπτος ρεαλισμός.

Η Ρωσία στην περίπτωση κατάρρευσης της Τουρκίας μπορούσε ενδεχομένως να πάρει την Κωνσταντινούπολη. Ο Σάλσμπουρι, όπως και ο Νικόλαος, δεν πρότειναν τον άμεσο διαμελισμό της Αυτοκρατορίας. Ο πρωθυπουργός, όμως, υπέδειξε ότι αν δεν μπορούσε να διαφυλαχθεί το status quo, τότε η Ρωσία θα μπορούσε να πάρει τα Στενά, η Αυστροουγγαρία να αποζημιωθεί αλλού και η Αγγλία να εμπεδώσει και τυπικά την κυριαρχία της στην Αίγυπτο. Ο Νικόλαος από την πλευρά του, ήθελε το «κλειδί της πόρτας του σπιτιού του». Παρ' όλα αυτά η συζήτηση δεν ήταν αποφασιστική και καμιά συμφωνία δεν προέκυψε. Ο Σάλσμπουρι ακόμη εξέφρασε τη λύπη του για την απόρριψη των προτάσεων που είχε κάνει ο Ρώσος αυτοκράτορας Νικόλαος Ι, το 1853. Ο Νικόλαος τότε είχε προτείνει το διαμελισμό της Τουρκίας.

Η πολιτική του Κάιζερ

Οι σκέψεις αυτές του Σάλσμπουρι, που ήταν γνωστές στους Γερμανούς από το 1895, για πολλούς λόγους τους είχαν κυριολεκτικά πανικοβάλλει. Έτσι, δεν είναι παράξενο ότι ο Κάιζερ δήλωσε πως δεν ήταν αρνητικά διατεθειμένος απέναντι στη Ρωσία και ότι ήθελε να την υποστηρίξει στην Εγγύς Ανατολή. Σύμφωνα με τον Ρώσο υπουργό Εξωτερικών, Λομπάνοφ, ο Κάιζερ δήλωσε επίσης «γιατί δεν παίρνετε την Κωνσταντινούπολη; Δεν έχω καμιά αντίρρηση». Αλλά ο Λομπάνοφ μπορεί να υπερέβαλε για να εκφοβίσει τη Γαλλία. Ο Κάιζερ, ωστόσο, το 1896 είχε εγκαταλείψει κάθε σκέψη για διαμελισμό και να προετοιμαζόταν να καταλάβει την παραδοσιακή θέση της Αγγλίας στο πλευρό του σουλτάνου.

Η επίσκεψη του Κάιζερ στην Κωνσταντινούπολη

το 1889 και στη συνέχεια το 1898 και η ανακοίνωσή του στη δεύτερη επίσκεψη ότι ήταν ο «φίλος» των 300 εκατ. μωαμεθανών, υπογράμμιζαν ότι η Γερμανία εφάρμοζε μια πολύ πιο μελετημένη πολιτική. Από την άλλη πλευρά, ο Αβδούλ Χαμίτ φαινόταν ευνοϊκά διατεθειμένος απέναντι στα μεγαλεπήβολα σχέδια του Κάιζερ για την περίφημη «εξόρμηση προς Ανατολάς».

Οι νέες σφαγές των Αρμενίων το 1896 κάτω από τα μάτια των Ευρωπαίων διπλωματών, επανέφεραν το ζήτημα της ευρωπαϊκής επέμβασης στην Τουρκία. Η Ρωσία όμως, προτιμούσε τον Τούρκο στα Στενά από τους στόλους των Μεγάλων Δυνάμεων. Τον Δεκέμβριο, ωστόσο, ο Ρώσος πρεσβευτής στην Κωνσταντινούπολη, Νελίντοφ, ζήτησε και πάλι τη δυναμική επέμβαση της Ρωσίας στα Στενά. Στο μεταξύ, οι Βρετανοί είχαν αποφασίσει ότι ο στόλος τους δεν μπορούσε να δράσει στα Στενά, αλλά αυτό οι Ρώσοι δεν το γνώριζαν. Οι Ρώσοι ζήτησαν την υποστήριξη της Γαλλίας. Αλλά οι σύμμαχοί τους οι Γάλλοι, αρνήθηκαν να συμπράξουν με τους Ρώσους στο ζήτημα των Στενών. Ο Κάιζερ στην προσπάθειά του να γίνει «διαιτητής Κόσμου» πρόσφερε στους Ρώσους μια αόριστη υποστήριξη. Παράλληλα, όμως, η Αυστροουγγαρία, η σύμμαχος της Γερμανίας από το φθινόπωρο του 1896 προσπαθούσε να δημιουργήσει ένα αντιρωσικό συνασπισμό. Όταν απέτυχε ο αυτοκράτορας της Αυστροουγγαρίας αποφάσισε να επισκεφθεί την Πετρούπολη στα τέλη Απριλίου 1897. Οι Ρώσοι ανήσυχτοι ζήτησαν την διατήρηση του status quo στην Εγγύς Ανατολή. Το καθεστώς στα Στενά τους ικανοποιούσε απόλυτα. Οι Αυστριακοί από την πλευρά τους, αναφέρθηκαν αόριστα σε ένα μελλοντικό διαμελισμό της Τουρκίας. Στην περίπτωση αυτή θα προσαρτούσαν τη Βοσνία και την Ερζεγοβίνη. Οι Ρώσοι δεν ήθελαν να ακούσουν τίποτε από όλα αυτά. Τελικά, συμφώνησαν ότι καμιά χώρα δεν θα αναστάτωνε τα Βαλκάνια, κι ούτε θα επέτρεπαν σε κάποια άλλη να πράξει κάτι τέτοιο. Έτσι η Ρωσοαυστριακή συμφωνία της 5ης Μαΐου 1897 πάγωσε την κατάσταση στην Εγγύς Ανατολή.

Ανδρες του πυροβολικού σε φωτογραφία των εαρινών μεγάλων γυμνασίων του 1896. Η μείωση των στρατιωτικών δυνάμεων και των στρατιωτικών δαπανών πριν και κυρίως μετά την πτώχευση του 1893 και η δυσaréσκεια μεγάλου αριθμού αξιωματικών που παραιτήθηκαν ομαδικά λόγω του τρόπου με τον οποίο χειρίσθηκε η κυβέρνηση Δηλιγιάννη τα ζητήματα της επετηρίδας και των προαγωγών τους, εξηγούν, μεταξύ άλλων, την κακή κατάσταση και την ήττα του ελληνικού στρατού στο Θεσσαλικό μέτωπο, το 1897 (Γεννάδειος Βιβλιοθήκη).

Η Εθνική Εταιρεία

Ίδρυση, δομή και ρόλος της Οργάνωσης στον Ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1897

Του Θάνου Βερέμη

Καθηγητή Πολιτικής Ιστορίας Πανεπιστημίου Αθηνών, Προέδρου του Ελληνικού Ιδρύματος Ευρωπαϊκής και Εξωτερικής Πολιτικής

ΑΠΟ την αποτυχημένη εκστρατεία του 1885 έως τις παραμονές του 1897, το σώμα των Ελλήνων αξιωματικών κατέχεται από τα πλέγματα μειονεκτικότητας που περιγράφει ο ανώνυμος του χρονικού «Η στρατιωτική ζωή εν Ελλάδι» την επαύριο του Κριμαϊκού πολέμου: Η ίδια αίσθηση ανεπάρκειας, το ίδιο χάος, η ίδια αναντιστοιχία υψηλών προσδοκιών και πραγματικότητας.

Η πτώχευση εξάλλου του 1893 είχε άμεσες επιπτώσεις στον ελληνικό στρατό. Η δραστική μείωση του αμυντικού προϋπολογισμού από 58.800.000 δρχ. το 1885 σε 19.700.000 το 1893, υπάκουε στις πιέσεις των ξένων πιστωτών της Ελλάδος. Η πολιτική όμως της λιτότητας ερχόταν σε άμεση αντίθεση με τον μεγαλοϊδεατικό πυρετό που επικρατούσε κατά τις παραμονές του 1897. Η ένταση αυτή διοχετεύτηκε το 1894 στην ίδρυση μυστικής εταιρείας με την επωνυμία «Εθνική Εταιρεία» και ανάδοχους μια ομάδα νέων αξιωματικών.

Τα μέλη της «Εθνικής Εταιρείας» εναντιώθηκαν από την αρχή στη φρονιμάδα των πολιτικών που επιζητούσαν διπλωματική οδό για την

επίλυση των διαφορών με την Τουρκία και υπόσχονταν να ανορθώσουν το εθνικό φρόνημα και να οδηγήσουν τους Έλληνες σε δυναμική αναμέτρηση με τον εχθρό. Σύμφωνα με την πρώτη έκθεση πεπραγμένων μέλη της εταιρείας μπορούσαν να γίνουν μόνον αξιωματικοί κάτω από το βαθμό του υπολοχαγού. Η αρχή αυτή όμως παραβιάστηκε αργότερα ώστε να γίνουν δεκτοί διαπρεπείς αξιωματικοί όπως ο ταγματάρχης Παναγιώτης Δαγκλής. Στα μέλη της οργάνωσης συγκαταλέγονται οι Παύλος Μελάς, Αλέξανδρος Μαζαράκης - Αινιάν, Ιωάννης Μεταξάς κ.ά.

Δράση

Με το νέο καταστατικό του 1895 έγιναν δεκτοί πολίτες με υποχρέωση τακτικής και εκτάκτων εισφορών. Σημαντικά στελέχη των γραμμάτων όπως οι Γρηγόριος Ξενόπουλος, Ανδρέας Καρκαβίτσας, Νικόλαος Πολίτης, Γεώργιος Δροσίνης και Κωστής Παλαμάς, έγιναν δραστήρια μέλη της οργάνωσης. Σταδιακά η διοίκηση της «Εθνικής Εταιρείας» παραδόθηκε από τους στρατιωτικούς σε συμβούλιο συγκροτημένο εξίσου από πολίτες και αξιωματικούς. Οπως σημειώνει ο Γιάννης Πικρός (Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τόμος ΙΔ' 1977, 97), «Η στάση των στρατιωτι-

κών τότε όπως και ύστερα από δεκαπέντε χρόνια περίπου, το 1909, απέναντι στο ρόλο που επεφύλασσαν για τον εαυτό τους ήταν προφανέστατα αυτοπεριοριστική και ένας από αυτούς που κρατούσε ημερολόγιο, ο Μεταξάς, έλεγε ότι ο στρατός είναι ανίκανος να διοικήσει το έθνος». Ωστόσο η καχυποψία της εταιρείας για τους πολιτευόμενους και τους δημοσιογράφους της Αθήνας υποδεικνύοντας τις βλάβες που προκαλούσε ο ζήλος τους στις μυστικές ενέργειες της «Εθνικής Εταιρείας». Στο μεταξύ η δραστηριότητα

της οργάνωσης επεκτάθηκε από καλλιτεχνικές εσπερίδες για την ενίσχυση του αγώνα στη Μακεδονία, στη σύνταξη κρυπτογραφικού λεξικού, την παρακολούθηση ξένων πρακτόρων με σύστημα αντικατασκοπίας, την οργάνωση εράνων σε κοινότητες του εξωτερικού για την αγορά οπλισμού και τέλος τη μύηση ολόκληρων στρατιωτικών μονάδων στα μυστικά της εταιρείας.

Στις αρχές Ιουνίου 1896, ο αξιωματικός Εμμανουήλ Λυκούδης πήγε με εντολή της εταιρείας στα Τρίκαλα για να οργανώσει ένοπλα σώματα που θα περνούσαν με την ανοχή των ελληνικών αρχών τα σύνορα για να εισβάλουν στην Ηπειρο και τη Θεσσαλία. Η ελληνική κυβέρνηση αντέδρασε αποφασιστικά στη συνωμοσία αυτή και ο υπουργός εξωτερικών ειδοποίησε τους προξένους της Μακεδονίας να αποθαρρύνουν τους ενόπλους της «Εθνικής Εταιρείας». Οι μνημένοι αξιωματικοί μετατέθηκαν σε περιοχές μακριά από τα σύνορα.

Η εταιρεία συμμορφώθηκε προσωρινά στην κρατική βούληση όμως στις 27-28 Μαρτίου 1897 τρεις χιλιάδες ένοπλοι της «Εθνικής Εταιρείας» εισέβαλαν στη Μακεδονία στην περιοχή Κρανιάς και συγκρούστηκαν με τις τουρκικές φρουρές. Το σκηνικό για τον πόλεμο του 1897 είχε στηθεί.

Η σφραγίδα της «Ανωτάτης Αρχής» της Εθνικής Εταιρείας. Η παραπολιτική και μυστική αυτή οργάνωση ιδρύθηκε το 1894 και συνέβαλε με τις ενέργειές της στην έκρηξη του άτυχου πολέμου του 1897.

Το Κρητικό Ζήτημα

Από τις πρώτες συγκρούσεις και την αποστολή ελληνικού στρατού στο νησί έως τον διεθνή αποκλεισμό

Του **Ιωάννη Πικρού**
Ιστορικού - συγγραφέα

ΜΕΤΑ την ανάρρηση στο θρόνο του Αβδούλ Χαμίτ, η αυταρχική εξουσία της κεντρικής κυβέρνησης δεν μειώθηκε· αντιθέτως αυξήθηκε. Η απολυταρχία δεν ευνοούσε νεωτερισμούς. Ο Αβδούλ Χαμίτ επιζητούσε πάντοτε ευκαιρίες για να αποστερήσει τα ψυχία ελευθεριών που κάτω από ποικίλες περιστάσεις είχαν αποσπάσει διάφορες επιμέρους κοινότητες ή μειονότητες. Στην Κρήτη, ιδιαίτερα, βρήκε αφορμή από την κρίση του 1889 για να εκμηδενίσει τα συνταγματικά πλεονεκτήματα της συνθήκης της Χαλέπας, με την οποία βελτιωνόταν η θέση του χριστιανικού πληθυσμού του νησιού, εφόσον ως προς τις αρχές που την διήπαν είχε από συνταγματική άποψη δημοκρατικό χαρακτήρα.

Στις 25 Νοεμβρίου/7 Δεκεμβρίου 1889 εκδόθηκε το φερμάνι με το οποίο καταπατούνταν τα προνόμια της συνθήκης της Χαλέπας. Το φερμάνι έφερε πολλές αλλαγές για τους χριστιανούς κατοίκους του νησιού και μια καινούργια επανάσταση ήταν αναπόφευκτη. Ο πρωτεργάτης του νέου κινήματος Μανούσος Κούνδουρος δεν επιδίωξε ούτε υπολόγιζε στην υποστήριξη της Ελλάδας, αλλά έδειξε προτίμηση προς την Αγγλία. Ευκαιρία για δράση ξαναπαρουσιάστηκε με αφορμή τις σφαγές των Αρμενίων, το 1895. Με την ίδρυση, γύρω στα 1889-1890, του κουρδικού ιππικού με Γερμανούς οργανωτές, άρχισαν φοβερές βιαιότητες εναντίον των Αρμενίων που ήταν ο στόχος των αλληλοσυγκρουόμενων συμφερόντων των Δυνάμεων (Γερμανίας - Ρωσίας - Αγγλίας). Η απάρχη έγινε με ένα υπόμνημα που συνέταξε ο Κούνδουρος. Με το κείμενο εκείνο οι μεταπολιτευτικοί επεδίωκαν ένα είδος μερικής αυτονομίας και όχι την ένωση με την Ελλάδα, χωρίς αυτό να σημαίνει πως ήταν αντίθετοι προς αυτή. Επακολούθησαν συγκρούσεις και η κατάσταση χειρότερεψε.

Πρώτες ένοπλες συγκρούσεις

Αποφασιστική για την εξέλιξη του Κρητικού Ζητήματος στάθηκε και η πολιορκία από τους Κρήτες επαναστάτες, της τουρκικής φρουράς του Βάμου. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα, τις πρώτες μεγάλες σφαγές κατά των χριστιανών στα Χανιά. Οι πρόξενοι εξουσιοδοτήθηκαν από τις κυβερνήσεις τους να αρχίσουν συζητήσεις με τους πολιορκητές. Η Πύλη όμως δεν φαινόταν διατεθειμένη να δεχθεί τη μεσολάβηση των προξένων και ήταν αποφασισμένη να

Ο διορισμός του Αλέξανδρου Καραθεοδωρή πασά (αριστερά) ως γενικού διοικητή της Κρήτης το 1895, θεωρήθηκε σαν απόπειρα συνδιαλλαγής της Πύλης με τους Ελληνες της Κρήτης. Ήταν ο πρώτος χριστιανός διοικητής μετά το 1889, όταν καταπατήθηκαν με έκδοση φερμανίου τα συνταγματικά δικαιώματα που εξασφάλιζε στους χριστιανούς του νησιού, η συνθήκη της Χαλέπας. Ενα χρόνο μετά την ανάληψη των καθηκόντων του παραιτήθηκε, επειδή δεν έγιναν δεκτές οι προτάσεις του για διοικητικές μεταρρυθμίσεις (Γεννάδειος Βιβλιοθήκη). Ο Μανούσος Κούνδουρος (δεξιά), από τις σημαντικότερες προσωπικότητες της Κρήτης στα τέλη του 19ου αι. Τη 1895, διετέλεσε πρόεδρος της Μεταπολεμικής Επιτροπής -η οποία κατηύθυνε τότε τις ενέργειες των Κρητών- και θεωρούσε την αυτονομία της Κρήτης ως απαραίτητο στάδιο πριν από την ένωση με την Ελλάδα.

Η πολιορκία της τουρκικής φρουράς του Βάμου (4-18 Μαΐου 1896) από Κρήτες επαναστάτες, είχε ως αποτέλεσμα τις πρώτες σφαγές των Χριστιανών στα Χανιά. Ωστόσο, αποτέλεσε σημαντική καμπή στην πολιτική ζωή της Κρήτης. Συντέλεσε την εξάπλωση και παγίωση του αγώνα στο νησί και είχε αντίκτυπο στην πολιτική της Ελλάδας και των Μ. Δυνάμεων απέναντι στο Κρητικό Ζήτημα (Γεννάδειος Βιβλιοθήκη).

στραφεί στη γνώριμη τακτική της βίας. Για το σκοπό αυτό έδωσε διαταγή στο στρατηγό Αβδουλάχ, που είχε διοριστεί γενικός και στρατιωτικός διοικητής, να σπεύσει στην Κρήτη με αρκετό στρατό. Η ελληνική κυβέρνηση αρκέστηκε στο να ζητήσει την επαναφορά του καθεστώτος της Χαλέπας. Ο Αβδουλάχ ελευθέρωσε τους πολιορκημένους στο Βάμο. Ακολούθησαν άγριες σκηνές εκδίκασης και πυρπολήθηκε όλο το χωριό. Οι τουρκικές βιαιότητες συνεχίστηκαν στο νησί.

Οι Δυνάμεις τελικά αποφάσισαν να ασκήσουν πίεση για να προβεί ο Σουλτάνος σε υποχωρήσεις. Συγκεκριμένα, ζήτησαν την εφαρμογή της συνθήκης της Χαλέπας και το διορισμό χριστιανού διοικητή. Οσο για τους Κρήτες βουλευτές, όταν πήραν καταφατική απάντηση από τους προξένους ότι μπορούσαν να τροποποιήσουν τη συνθήκη της Χαλέπας, συγκεντρώθηκαν στο Φρε του Αποκόρωνα, όπου καταρτίστηκε σχέδιο αιτημάτων. Οι χριστιανοί βουλευτές τελικά ζήτησαν την καθιέρωση και εφαρμογή στην Κρήτη καθεστώτος παρόμοιου με της Σάμου. Στο μεταξύ ο τουρκικός στρατός άρχισε πάλι τις εχθροπραξίες.

Οι ταραχές που ξέσπασαν στο Ηράκλειο είχαν ως αποτέλεσμα να ε-

Συνέχεια στην 10η σελίδα

Η Κρητική Γενική Συνέλευση, που προβλεπόταν από τον χάρτη της Χαλέπας, συνήλθε για πρώτη φορά στα Χανιά, το πρώτο εικοσαήμερο του Ιουλίου του 1896. Στις 20 Ιουλίου οι χριστιανοί βουλευτές, αφού επέδωσαν διαμαρτυρία για τη μη εισαγωγή μεταρρυθμίσεων και τη συνέχιση των εχθροπραξιών στον γενικό διοικητή της Κρήτης Βέροβιτς πασά, έφυγαν κρυφά από τα Χανιά και ενώθηκαν με την επαναστατική Μεταπολιτευτική Επιτροπή. Στη φωτογραφία, ομάδα χριστιανών βουλευτών της εποχής (Γεννάδειος Βιβλιοθήκη).

Την 1η Φεβρουαρίου 1897, ο βασιλιάς Γεώργιος και η κυβέρνηση αποφάσισαν να πραγματοποιήσουν ελληνική κατοχή της Κρήτης προκειμένου να προλάβουν τη διεθνή, στέλνοντας στο νησί εκστρατευτικό σώμα 1.500 ανδρών, υπό την ηγεσία του συνταγματάρχη του πυροβολικού Τιμολέοντα Βάσσου. Επάνω: η πεδινή πυροβολαρχία που συμμετείχε στο εκστρατευτικό σώμα, επιβιβάζεται στο πλοίο που θα την μετέφερε στην Κρήτη (Γεννάδειος Βιβλιοθήκη).

Στις 7 Φεβρουαρίου 1897, ο ελληνικός στρατός κατοχής έδωσε την πρώτη μάχη με τους Τούρκους, ανατινάζοντας το φρούριο των Βουκολιών (Λαϊκή εικόνα εποχής – Εθνικό Ιστορικό Μουσείο).

Αγγλοι πεζοναύτες παρελαύνουν σε δρόμο των Χανίων. Στις 3 Φεβρουαρίου 1897, με έγκριση της Τουρκίας, οι στόλοι των Μεγάλων Δυνάμεων αποβίβασαν αγήματα στα Χανιά. Τις επόμενες ημέρες, η διεθνής κατοχή επεκτάθηκε και στις άλλες μεγάλες πόλεις της Κρήτης (Γεννάδειος Βιβλιοθήκη).

Συνέχεια από την 9η σελίδα

πακολουθήσει έντονη διαμαρτυρία των πρεσβευτών στην Πύλη.

Στη συνέχεια ο βασιλιάς Γεώργιος υπέδειξε σε αντιπροσωπεία των επαναστατών που τον επισκέφθηκε στην Αθήνα ότι έπρεπε να παραιτηθούν από την ιδέα της ενώσεως, αλλά συμφώνησε στην αποστολή όπλων στην Κρήτη, ενώ ο πρωθυπουργός Δηλιγιάννης κράτησε στάση ουδέτερη. Τον Ιούλιο του 1896 ωστόσο, ο υπουργός των Εξωτερικών της Ελλάδος έκανε προκλητικές δηλώσεις και υποστήριξε ότι η Ελλάδα δεν φοβόταν, αλλά ευχόταν τις περιπλοκές. Τέλος, μετά την συνάντηση στο Τζιτζιφέ του Αποκόρωνα στις 26 Ιουλίου και την επέμβαση των πρεσβευτών στην Κωνσταντινούπολη, καταρτίστηκε ένα σχέδιο το οποίο, αφού μονογραφήθηκε από τις δυνάμεις, υποβλήθηκε στο Σουλτάνο. Η μονογραφή του προγράμματος παραχωρήσεων έγινε μέσα στην παραζάλη των ημερών εκείνων με τις αρμενικές σφαγές της 15ης Αυγούστου 1896 και ο Σουλτάνος εξαναγκάστηκε να το δεχθεί. Επικράτησε μια περίοδος ανακωχής ως τον Οκτώβριο. Σύντομα όμως ξέσπασε νέο κύμα δολοφονιών κι από τα μέσα Ιανουαρίου 1897, οι Τούρκοι άρχισαν να ξεσηκώνονται κατά των πολιτειακών μεταβολών.

Η κατάσταση έφθασε στα άκρα στις 23 και 24 Ιανουαρίου οπότε έγιναν φοβερές σφαγές στα Χανιά και εμπρησμοί στις χριστιανικές συνοι-

κίες της πόλεως. Ο πρόξενος της Ελλάδος ζήτησε τότε για την προστασία των χριστιανών την αποστολή πλοίων «και στρατού κατοχής». Οι δυνάμεις είχαν αρνηθεί να αποβιβάσουν αγήματα από τα πλοία τους. Ο πρωθυπουργός όμως Δηλιγιάννης άφησε την ευκαιρία να χαθεί. Η κυβέρνηση δεν έκρινε σκόπιμο να αναμιχθεί. Ακολούθησε βίαιη επίθεση της αντιπολιτεύσεως. Ο Δ. Ράλλης στη ρύμη του λόγου του απειλούσε με εσωτερική επανάσταση: «κατά καθεστώτος το οποίον εις ουδέν έτερον συντέλει ή να ζημιώνη τα εθνικά συμφέροντα». Τελικά έπειτα από σύσκεψη στα ανάκτορα, ο Δηλιγιάννης αποκάλυψε ότι δόθηκε διαταγή για αποστολή πλοίων στο νησί υπό την αρχηγία του δευτερότοκου πρίγκιπα Γεωργίου.

Διεθνής κατοχή

Η Πύλη στράφηκε προς τις Δυνάμεις ζητώντας να εμποδίσουν την ελληνική επέμβαση. Η κατάληξη ήταν να αποφασίσουν τη διεθνή κατοχή των τριών πόλεων, Χανίων, Ρεθύμνου και Ηρακλείου. Η απόφαση ενόχλησε το βασιλιά Γεώργιο και την κυβέρνηση και αποφάσισαν να πραγματοποιήσουν ελληνική κατοχή του νησιού προλαμβάνοντας τη διεθνή. Έτσι ο βασιλιάς αποφάσισε να στείλει στην Κρήτη τον υπασπιστή του Τιμολέοντα Βάσσο με ένα σώμα στρατού.

Η αποστολή του στρατού αργοπό-

ρησε λίγες μέρες εξαιτίας της αναβλητικότητας του Δηλιγιάννη. Ετσι το σχέδιο του Γεωργίου για τη δημιουργία τετελεσμένων γεγονότων δεν έγινε την κατάλληλη στιγμή. Στη διακοίνωση που επέδωσε η ελληνική κυβέρνηση στις Δυνάμεις ανέφερε ότι με την ενέργειά της αυτή ήθελε να αντισταθεί στην αποστολή νέων τουρκικών στρατευμάτων στο νησί και να εκφράσει την επιθυμία για ένωση της Κρήτης με την Ελλάδα.

Στην ελληνοτουρκική κρίση η Ρωσία, μέχρι τότε, είχε δείξει απροθυμία να πάρει κάποια πρωτοβουλία. Οι οικογενειακοί δεσμοί του τσάρου με τον βασιλιά Γεώργιο εξανάγκαζαν τον πρώτο να μη βλάψει τον δεύτερο. Τέλος, έπειτα από πολλές εκκλήσεις της συμμάχου της Γαλλίας, της Γερμανίας και της Αγγλίας, η Ρωσία πρότεινε να διατάξουν οι ναύαρχοι την αποβίβαση στρατού. Υστερα από έγκριση της Τουρκίας αποφασίστηκε στις 3 Φεβρουαρίου 1897 η αποβίβαση στα Χανιά εκατό ανδρών από κάθε δύναμη. Τις επόμενες μέρες η διεθνής κατοχή επεκτάθηκε και στις άλλες μεγάλες πόλεις. Η Τουρκία αρκέστηκε σε απλή διαμαρτυρία προς τις Δυνάμεις και την Ελλάδα, αλλά έστειλε τον Ετέμ πασά να εγκαταστήσει το στρατηγείο του σε μια ώρα απόσταση από τα ελληνοτουρκικά σύνορα.

Ο Κάιζερ όταν έμαθε την αποβίβαση του Βάσσου κραύγασε: «Αυτός είναι πόλεμος! Γρήγορα το στόλο μπροστά στον Πειραιά, προτού είναι πολύ αργά». Πρέπει να σημειωθεί ότι τα έντονα αισθήματα αντιπάθειας του Κάιζερ κατά του αγγλόφιλου Γεωργίου συνδυάζονταν με απώτερες πολιτικές βλέψεις σχετικά με την Ελλάδα. Στις 14 Φεβρουαρίου έσπευσε να επισκεφθεί ο ίδιος τους πρεσβευτές στο Βερολίνο για να τους υποβάλει σχέδιο ναυτικού αποκλεισμού της Ελλάδος. Ο Μαυροκορδάτος από την Κωνσταντινούπολη ανέφερε ότι ο Κάιζερ εξωθούσε την Τουρκία σε πολεμικές προπαρασκευές. Ολα αυτά ήταν τα προεόρτια του βομβαρδισμού στο Ακρωτήριο από τα πολεμικά των Δυνάμεων που ξεσήκωσε κύμα διαμαρτυρίας σε ολόκληρη την Ευρώπη.

Ο Γεώργιος, πριν ακόμα φθάσουν τα δυσάρεστα νέα από το Ακρωτήριο, διαμαρτυρήθηκε στον Ρώσο πρεσβευτή και του ζήτησε να διαβιβάσει τη διαμαρτυρία του και στις άλλες Δυνάμεις. Στη συνέχεια, ο βουλευτής Γ. Φιλάρετος, ύστερα από πρόταση για έκκληση προς τους λαούς της Ευρώπης σχετικά με τον κανονιστικό στο Ακρωτήριο, έκανε υπαινιγμό περί σκέψης ηγεμονίας στην Κρήτη. Διέβλεπε στην πολιτική του Γεωργίου προσπάθεια να αποκαταστήσει τον γιο του στην Κρήτη. Ο Γεώργιος, ταραγμένος από τις διεθνείς εξελίξεις και τις προσωπικές επιθέσεις εναντίον του, κάλεσε τον φρούραρχο Αθηνών Μαμούρη και του ανέθεσε να ανακοινώσει στο στρατεύμα ότι ο: «Βασιλεύς πεποίθε κατά τας παρούσας κρίσιμους περιστάσεις εις μόνην την συνδρομήν του Εθνους, των αξιωματικών και εν γένει του στρατού, εις ουδεμίαν δε

Στις 9 Φεβρουαρίου 1897 το επαναστατικό στρατόπεδο στο Ακρωτήριο βομβαρδίστηκε από το τουρκικό πυροβολικό και τα πολεμικά των Μ. Δυνάμεων. Το γεγονός ξεσήκωσε κύμα διαμαρτυρίας σε ολόκληρη την Ευρώπη. Επάνω: ο οπλαρχηγός Δ. Καλορριζικός ανορθώνει την ελληνική σημαία που είχε καταρριφθεί από οβίδα ρωσικού πολεμικού (Εθνικό Ιστορικό Μουσείο).

Ο Τιμ. Βάσσος με επιτελείς του και Κρήτες επαναστάτες στον Αλικιανό, όπου μετέφερε το στρατόπεδό του μετά τον βομβαρδισμό του Ακρωτηρίου (Γεννάδειος Βιβλιοθήκη).

ξένην Δύναμιν». Στα τέλη Μαρτίου, όμως, ο Γάλλος πρεσβευτής πληροφορούσε την κυβέρνησή του ότι δεν θα υπήρχαν 25 αξιωματικοί που να στέκονταν στο πλευρό του βασιλιά, ενώ σύμφωνα με τον Αγγλο πρεσβευτή οι περισσότεροι αξιωματικοί ανήκαν στην Εθνική Εταιρία. Οι βουλευτές από την άλλη μεριά, κυβερνητικοί και μη, εξανάγκαζαν την κυβέρνηση να δώσει λόγο για την απελλιπιστική βραδύτητα πολεμικής προπαρασκευής.

Ανάμεσά τους ήταν και ο Σκουλούδης, ένας από τους συμβούλους του βασιλιά.

Υστερα από συμβιβασμό οι Δυνάμεις αποφάσισαν η Κρήτη να μην προσαρτηθεί στην Ελλάδα, αλλά να δημιουργηθούν οι προϋποθέσεις που θα οδηγούσαν στην αυτονομία. Ακόμη, ότι οι Έλληνες έπρεπε να αποσύρουν το στρατό τους, ενώ τα τουρκικά στρατεύματα έπρεπε να μειωθούν και να συγκεντρωθούν στα φρούρια. Οι ταυτόσημες διακοινώσεις στην Ελλάδα και την Τουρκία δόθηκαν στις 18 Φεβρουαρίου/2 Μαρτίου. Η απάντηση της Τουρκίας στη διακοίνωση των Δυνάμεων θεωρήθηκε ως ικανοποιητική ενώ της Ελλάδος, όπως είχαν προβλέψει, περιείχε τις αξιώσεις ενός δημοψηφίσματος στην Κρήτη και τη διατήρηση των ελληνικών δυνάμεων εκεί, ως ειρηνευτικού σώματος.

Οι απαντήσεις που στάλθηκαν στις 22/6 και 24/8 Μαρτίου δημιούργησαν μια γενική απαίτηση για λήψη μέτρων εναντίον της Ελλάδος. Οι ναύαρχοι είχαν συμβουλευτεί τον αποκλεισμό της Κρήτης και του Πειραιά, σχέδιο που η Γερμανία ανυπομονούσε να τεθεί σε εφαρμογή. Ο πρεσβευτής της Αγγλίας όμως εξέφρα-

Συνέχεια στην 12η σελίδα

Οι σημαίες των Μ. Δυνάμεων (Αγγλίας, Γαλλίας, Γερμανίας, Ιταλίας, Αυστρίας και Ρωσίας), κυματίζουν μαζί με την τουρκική. Το Μάρτιο του 1897 οι Κρήτες έκαναν δημοψήφισμα κατά της αυτονομίας, απαιτώντας την ένωση με την Ελλάδα, αλλά οι Δυνάμεις προχώρησαν στην αποστολή διεθνούς στρατού, ολοκληρώνοντας την κατάληψη του νησιού (Γεννάδειος Βιβλιοθήκη).

Κρήτη. Οι διοικητές του ευρωπαϊκού στόλου στη γέφυρα της ιταλικής ναυαρχίδας (φωτ.: Αρχείο Κ. Ανδρουλιδάκη).

Συνέχεια από την 11η σελίδα

σε φόβους για μια τέτοια ενέργεια, που θα σήμαινε εκθρόνιση του βασιλιά και αναπόφευκτο πόλεμο με την Τουρκία. Στο μεταξύ μεσολάβησε η παραίτηση του υπουργού στρατιωτικών Σμόλεντς, στις 19 Φεβρουαρίου, που βρισκόταν σε σύγκρουση με τον διάδοχο Κωνσταντίνο και η αντικατάστασή του από τον Ν. Μεταξά.

Όπως πληροφορούμαστε πάλι από τον Αγγλο πρεσβευτή μετά την αλλαγή αυτή, ο έλεγχος του στρατεύματος έφυγε από την κυβέρνηση και τη Βουλή και τέθηκε περισσότερο κάτω από την επιρροή του βασιλιά. Οι Δυνάμεις τελικά περιορίστηκαν σε μια διακήρυξη αποκλεισμού της Κρήτης, σαν προάγγελο παραχωρήσεως αυτονομίας και την αποστολή 600 ανδρών από κάθε Δύναμη, εκτός από τη Γερμανία και την Αυστρία, που δεν έστειλαν. Αργότερα, στις 6 Μαρτίου, οι ναύαρχοι πήραν εντολή να κηρύξουν τον αποκλεισμό και την αυτονομία συγχρόνως. Οι Κρήτες όμως δεν δέχθηκαν την αυτονομία, αλλά απαιτούσαν την ένωση, ενώ οι ναύαρχοι ζητούσαν την άμεση εξεύρεση ενός διοικητή για την Κρήτη. Οι Κρήτες έκαναν δημοψήφισμα κατά της αυτονομίας, αλλά οι Δυνάμεις προχώρησαν στην αποστολή διεθνούς στρατού.

Το χρονικό του πολέμου

Αυταπάτες, λάθη, ανεπάρκειες: τα αίτια της ήττας

Του **Ιωάννη Πικρού**

Ιστορικού - συγγραφέα

Η ΕΛΛΑΔΑ οδηγείτο μοιραία στον πόλεμο. Η Αγγλία στις 8/20 Μαρτίου αποφάσισε να αποσύρουν τα στρατεύματά τους η Ελλάδα και η Τουρκία 50 μίλια από τις δύο πλευρές των συνόρων. Στην περίπτωση που δεν συμμορφώνονταν οι Δυνάμεις θα ήταν αναγκασμένες να λάβουν μέτρα εναντίον τους. Την άποψη αυτή υπέβαλε η Αγγλία στις άλλες Δυνάμεις στις 11 Μαρτίου. Ο πρωθυπουργός της Αγγλίας, Σάλσμπουρι, αρνήθηκε να λάβει άλλα μέτρα. Αυτό οφείλεται στις αναφορές του Αγγλου πρεσβευτή Εγκερτον από την Αθήνα. Πράγματι, ο βασιλιάς είχε κάνει υπαινιγμό στον πρεσβευτή ότι αποκλεισμός της Ελλάδος θα αποτελούσε έναυσμα πολέμου. Ο Εγκερτον, επίσης, πληροφόρησε τον Σάλσμπουρι ότι η κατανομή του στρατού στα σύνορα σε 6 ταξιαρχίες δεν έγινε μόνο για λόγους αποτελεσματικότητας, αλλά για να εκτονωθούν οι πιέσεις προς την κυβέρνηση για πόλεμο, με τη σύνθεση που είχε ο στρατός προηγουμένων. Κάθε ταξιαρχία θα υπαγόταν στις διαταγές ενός αξιωματικού που θα ήταν της εμπιστοσύνης του βασιλιά και της κυβέρνησης.

Στις 22 Μαρτίου / 3 Απριλίου ο Εγκερτον υπέβαλε στο βασιλιά την ιδέα για τη δυνατότητα αυτονομίας στην Κρήτη, όπως στην περίπτωση της Βουλγαρίας, χωρίς να αποκαλυφθεί το όνομα του ηγεμόνα, που θα ήταν ο πρίγκιπας Γεώργιος. Στη συνέχεια ο Εγκερτον ανέφερε:

«Στις νύξεις μου μου απάντησε ότι θα ακύρωνε τις διαταγές που είχε δώσει στο διάδοχο να "προχωρήσει", πράγμα που σημαίνει ότι θα άφηνε τα άτακτα τμήματα (Εθνική Εταιρία) να διασχίσουν τα σύνορα». Τρεις ημέρες αργότερα οι Δυνάμεις έστειλαν στην Ελλάδα και στην Τουρκία διακοίνωση που περιείχε την εξής τελεσίδικη προειδοποίηση: «Οι Δυνάμεις σταθεράν έχουν αποφασίσει να διατηρήσουν την γενική ειρήνη, είναι διατεθειμένοι να μη επιτρέψουν, εν ουδεμιά περιπτώσει, όπως ο επιθετός καρπώθη το ελάχιστον όφελος εκ της επιθέσεώς του». Φαίνεται όμως, ότι μια μόνο δύναμη μπορούσε να επηρεάσει την κατάσταση, και αυτή ήταν η Ρωσία.

Ο βασιλιάς Γεώργιος παραπονιόταν ότι ο πρωθυπουργός της Ρωσίας, Μουράγιεφ, προσπαθούσε να παίξει τον ρόλο του Βίσαρκ στην Ευρώπη και να ταπεινώσει την Ελλάδα. Μολοντούτο, η Ρωσία έκλινε στην απόφαση να αφεθούν οι Κρήτες να διαλέξουν τον ηγεμόνα τους, πράγμα με το οποίο συμφωνούσαν η Γαλλία και η Αγγλία. Η Αυστρία όμως, ενώ καταρχήν δεχόταν την ιδέα, την α-

Συνέχεια στην 14η σελίδα

Στις 27 και 28 Μαρτίου, 3.000 ένοπλοι της Εθνικής Εταιρίας, εισέβαλαν στη Μακεδονία στην περιοχή της Κρανιάς και κατεδίωξαν τις ασθενείς τουρκικές φρουρές. Δύο μέρες αργότερα, προσβλήθηκαν από τακτικό στρατό και επέστρεψαν στο ελληνικό έδαφος. Η ενέργεια αυτή προκάλεσε την οργή των ευρωπαϊκών κυβερνήσεων και έδωσε στην Τουρκία την αναζητούμενη αφορμή πολέμου. Στη φωτογραφία, η ομάδα Καψαλοπούλου-Μυλωνά. Ανάμεσά τους ο Παύλος Μελάς και ο Κ. Μαζαράκης-Αινιάν (συλλογή Ι. Μαζαράκη).

Την 5/17 Απριλίου η Πύλη ανακοίνωσε τη διακοπή των ελληνοτουρκικών σχέσεων και την έναρξη των πολεμικών επιχειρήσεων. Στην ελληνική Βουλή ο πρωθυπουργός, Θ. Δηλιγιάννης, μέσα σε ενθουσιώδη ατμόσφαιρα εμφάνισε στην Τουρκία να έχει κηρύξει πρώτη τον πόλεμο «τον οποίον καθήκον έχομεν να τον δεχθώμεν και τον εδέχθημεν». Επάνω: ελληνική πυροβολαρχία κατά την διάρκεια επιθέσεως στο Μάτι, μια από τις θέσεις του δυτικού τμήματος της ελληνοτουρκικής μεθορίου, όπου δόθηκαν οι πρώτες μάχες (συλλογή Γ. Παπαλεξίου).

Η μάχη κοντά στο χωριό Λυγαριά, στο δυτικό τμήμα της ελληνοτουρκικής μεθορίου, όπου μετά από συγκρούσεις έξι ημερών –τις πρώτες του πολέμου– οι Έλληνες υποχώρησαν τη νύχτα της 11ης προς 12η Απριλίου προς Λάρισα και από εκεί στα Φάρσαλα και το Βελεστίνο. Οι λόγοι θα πρέπει να αναζητηθούν, μεταξύ άλλων, στις οργανωτικές ατέλειες της Ανώτατης Ελληνικής Διοίκησης, τη στρατηγική των υποχωρήσεων και την απαισιοδοξία ορισμένων επιτελικών αξιωματικών για οποιαδήποτε επιθετική ενέργεια (φωτ.: Αρχείο Κ. Ανδρουλιδάκη).

Ενθουσιώδης υπέρ του πολέμου ήταν η ατμόσφαιρα που επικρατούσε στην κοινή γνώμη. Επάνω: Σπαρτιάτες εθελοντές (φωτ.: Αρχείο Κ. Ανδρουλιδάκη).

Συνέχεια από την 13η σελίδα

πέριπτε ωστόσο ως προς το πρόσωπο του μελλοντικού ηγεμόνα, εφόσον ακολουθώντας την πολιτική της Γερμανίας δεν επιθυμούσε το πρόσωπο αυτό να είναι μέλος της ελληνικής βασιλικής οικογένειας. Η Γερμανία ήταν ο βασικός παράγοντας εναντίον κάθε συμβιβασμού, γιατί επιδίωκε την ανατροπή του αγγλόφιλου Γεωργίου, την ανάρρηση στη θέση του του γερμανόφιλου Κωνσταντίνου και την προστασία του Σουλτάνου. Έτσι ο Γεώργιος, ενώ αποδεχόταν το πρότυπο της βουλγαρικής διοικήσεως, αισθανόταν ότι δεν του απέμενε καμία άλλη διέξοδος εκτός από το να αγωνισθεί εναντίον μιας ισχυρότερης δυνάμεως και τελικά να υποκύψει.

Κάτω από αυτές τις συνθήκες, τα γεγονότα ακολούθησαν την αναπότρεπτη πορεία τους όπως τα είχαν δημιουργήσει το διπλωματικό αδιέξοδο, οι οικονομικοί υπολογισμοί και τα προσωπικά πάθη που χώριζαν τη γερμανική και την ελληνική Αυλή. Δεν είναι παράξενο ότι πίσω από τους Τούρκους στον πόλεμο δεν ήταν μόνο η σκιά των Γερμανών εκπαιδευτών του τουρκικού στρατού που είχε εξοπλιστεί από τη γερμανική βιομηχανία, αλλά και η αυτοπρόσωπη παρουσία των Γερμανών «παρατηρητών», που εργάζονταν για τον θρίαμβο των γερμανικών μεθόδων. Όπως εξήγησε ο Κάιζερ στον Τσάρο, όσον αφορά τη στάση του α-

Επιβίβαση ελληνικής πυροβολαρχίας σε πλοίο, στο λιμάνι του Βόλου (φωτ.: Αρχείο Κ. Ανδρουλιδάκη).

πέναντι στην Αγγλία, δεν ήθελε να είναι το πόδι ενός ζώου άνευ οπλής.

Εναρξη πολέμου

Στα τέλη Μαρτίου 3.000 ένοπλοι της Εθνικής Εταιρίας εισέβαλαν στη Μακεδονία. Η ενέργεια αυτή προκάλεσε την οργή των ευρωπαϊκών κυβερνήσεων και χαρακτηρίστηκε ως ανειλικρινής πράξη, ενώ στην Τουρκία έδωσε την αναζητούμενη αφορμή πολέμου. Την 5/17 Απριλίου η Πύλη ανακοίνωσε τη διακοπή των ελληνοτουρκικών σχέσεων και την έναρξη των πολεμικών επιχειρήσεων. Στη Βουλή ο Έλληνας πρωθυπουργός, Θ. Δηλιγιάννης, μέσα σε ενθουσιώδη ατμόσφαιρα εμφάνισε την Τουρκία να έχει κηρύξει πρώτη τον πόλεμο «τον οποίον καθήκον έχουμε να τον δεχθώμεν και τον εδέχθημεν». Οπώς γράφει ο ιστορικός Ασπρέας επιγραμματικά: «η συνεδρίασις εκείνη... κατέχει σελίδα εν τη συγχρόνω πολιτική ιστορία, από της απόψεως της παντελούς ερημίας της συναισθήσεως της πραγματικότητος, την οποίαν ενεφάνισε και η κυβέρνησις και η αντιπολίτενσις».

Η εδαφική διαμόρφωση της περιοχής των συνόρων υπαγόρευε την ύπαρξη δυο ανεξάρτητων θεάτρων πολέμου, του Θεσσαλικού και του Ηπειρωτικού, λόγω της παρεμβολής της οροσειράς της Πίνδου και των Τζουμέρκων. Ο πόλεμος θα κρινόταν στο Θεσσαλικό μέτωπο και δικαίως η προσοχή της ελληνικής διοίκησης είχε στραφεί προς αυτό το μέτωπο. Η

Συνέχεια στην 18η σελίδα

Στο πλευρό του τακτικού στρατού πολέμησαν και Έλληνες από αλύτρωτες περιοχές. Στη φωτογραφία, ομάδα Μακεδόνων στην Καλαμπάκα (φωτ.: Αρχείο Κ. Ανδρουλιδάκη).

Η πρώτη φάση του ελληνοτουρκικού πολέμου του 1897, χαρακτηρίζεται σαν «μάχη των συνόρων». Εκτυλίχθηκε στο δυτικό τμήμα της ελληνοτουρκικής μεθορίου, όπου, μετά τις αψιμαχίες της 4ης και 5ης Απριλίου, δόθηκαν οι πρώτες μάχες. Στις 12 Απριλίου, άρχισε η άτακτη οπισθοχώρηση του ελληνικού στρατού. Επάνω: επεισόδιο από τις συγκρούσεις στη θέση Ρεβένι που βρίσκεται κοντά στη Μελούνα, από λαϊκή εικόνα της εποχής (Εθνικό Ιστορικό Μουσείο).

Τυρναβίτες στο δρόμο για τη Λάρισα. Με την κατάρρευση του μετώπου, φοβούμενοι τους Τούρκους, εγκατέλειψαν την πόλη τους και γύρεψαν καταφύγιο στη Λάρισα. Η φωτογραφία, τραβηγμένη από ξένο ανταποκριτή, τυπώθηκε την ίδια χρονιά στερεοσκοπικά από τις εκδόσεις «Αντεργουντ και Αντεργουντ» στην Ουάσιγκτον. Πολύ πιθανό, οι γυρολόγοι της εποχής να την έδειχναν στα στερεοσκοπικά μαζί με άλλες φωτογραφίες της ίδιας περιόδου. Ποια σχόλια μπορεί να γίνονταν καθώς τις έδειχναν παραμένει άγνωστο. Μόνο να το φανταστεί μπορεί κανείς (φωτ.: Ενθύμιον Χώρας Τυρνάβου, Αλ. Ζούκας, Σ. Σδρόλια, Γ. Τουφεξής, «Περιφερειακές Εκδόσεις ΕΛΛΑ», Λάρισα 1994).

Τα τουρκικά στρατεύματα με διοικητή τον Ετέμ Πασά, εξορμώντας από την Ελασσόνα, απομάκρυναν τις ελληνικές δυνάμεις. Το μέτωπο κατέρρευσε. Στη φωτογραφία, τραβηγμένη μάλλον από Ευρωπαίο ανταποκριτή της εποχής, τμήματα του ελληνικού στρατού στην κεντρική πλατεία της Λάρισας (πλατεία Λαού), δύο μέρες πριν από την κατάληψη της πόλης από τους Τούρκους (φωτ.: Ενθύμιον Χώρας Τυρνάβου, Αλ. Ζούκας, Σ. Σδρόλια, Γ. Τουφεξής, «Περιφερειακές Εκδόσεις ΕΛΛΑ», Λάρισα 1994).

Από τις 14 έως τις 24 Απριλίου, η ταξιαρχία Σμολένσκη απέκρουσε σε πολλές μάχες κοντά στο Βελεστίνο, αριθμητικά ανώτερες τουρκικές δυνάμεις. Υποχώρησε μόνο όταν έλαβε ρητή διαταγή από τον αρχιστράτηγο Κωνσταντίνο. Επάνω: επίθεση τουρκικού ιππικού εναντίον των ελληνικών θέσεων στο Βελεστίνο. Λαϊκή εικόνα εποχής (Εθνικό Ιστορικό Μουσείο).

Στρατιωτικός καταυλισμός στον πόλεμο του 1897. «Ο ελληνικός στρατός της σήμερα είναι αγέλη», έλεγε ο Τρικούπης λίγα χρόνια πριν από τον πόλεμο, ενώ ο Πάγκαλος στα απομνημονεύματά του αναφέρει: «Είναι ζήτημα αν υπήρχαν 5-6 αξιωματικοί διά την εκτέλεσιν μιας απλής αναγνωρίσεως» (Αρχειο Βάσσου-Ε.Λ.Ι.Α.).

Συνέχεια από την 15η σελίδα

περιοχή των βορείων συνόρων της Θεσσαλίας καλυπτόταν από ορεινούς όγκους. Υπήρχαν τρεις κύριες διαβάσεις από την Μακεδονία στη Θεσσαλία: η διάβαση του Νεζερού ανατολικότερα, η διάβαση της Μελούνας και η διάβαση Ρεβενίου.

Θεσσαλικό μέτωπο

Η θεσσαλική στρατιά διαιρέθηκε σε δυο μεραρχίες, που αποτελούνταν από δυο ταξιαρχίες η καθεμιά, χωρίς όμως να καθορισθούν από το βασιλικό διάταγμα της 9ης Μαρτίου και τα σώματα που θα συγκροτούσαν αυτές τις μονάδες. Η συνολική δύναμη του στρατού Θεσσαλίας υπολογιζόταν στα τέλη Μαρτίου σε 42.000 άνδρες με 96 πυροβόλα και 600 ιππείς. Την αρχηγία των δυνάμεων του θεσσαλικού μετώπου ανέλαβε ο αρχιστράτηγος διάδοχος Κωνσταντίνος, ο οποίος ανεχώρησε από την Αθήνα στις 15 Μαρτίου. Αρχηγός του επιτελείου ήταν ο συνταγματάρχης του πυροβολικού Κ. Σαπουτζάκης, ο οποίος θεωρούνταν από τους περισσότερο μορφωμένους ανώτερους αξιωματικούς. Στο στρατηγείο υπηρετούσαν ο λοχαγός του μηχανικού Β. Δούσμανης και οι υπολοχαγοί Ιωάν. Μεταξάς και Ξενοφών Στρατηγός. Μετά την ανάληψη της αρχιστρατηγίας από το διάδοχο, οι μεραρχίες είχαν τεθεί η πρώτη υπό τον υποστράτηγο Ν. Μακρή και η δεύτερη υπό τον συνταγματάρχη πεζικού Γ. Μαυρομιχάλη. Επικεφαλής στις 4 ταξιαρχίες βρίσκονταν ο συνταγματάρχης πεζικού Ι. Δημόπουλος, ο συνταγματάρχης του πυροβολικού Χ. Μαστραπάς, ο συνταγματάρχης του πυροβολικού Κ. Σμολένσκης και συνταγμα-

Ο συνταγματάρχης Κωνσταντίνος Σμολένσκης σε λαϊκή εικόνα της εποχής. Ήταν διοικητής της αήττητης ταξιαρχίας που απέκρουε επί 10 μέρες τους Τούρκους στο Βελεστίνο, προστατεύοντας το Βόλο. Προήχθη σε υποστράτηγο για ανδραγαθία και έγινε πολύ δημοφιλής στην κοινή γνώμη (Εθνικό Ιστορικό Μουσείο).

Ελληνες πυροβολητές στη διάρκεια μάχης. Πριν από τον πόλεμο του 1897, πολλοί πυροβολητές δεν είχαν ρίξει ούτε μία βολή. Επίσης, ο οπλισμός τους υστερούσε. Τα όπλα ήταν γκρα με φυσίγγια του 1886, ενώ υπήρχαν και σώματα που χρησιμοποιούσαν φυσίγγια ακόμη παλαιότερης εποχής (φωτ.: Αρχείο Κ. Ανδρουλιδάκη).

τάρχης γενικών επιτελών Μάρκος Αντωνιάδης. Λίγο πριν από την έναρξη των εχθροπραξιών συστήθηκε και 5η ειδική ταξιαρχία υπό τον συνταγματάρχη πεζικού Γ. Κακλαμάνο.

Το σχέδιο του Ν. Μακρή για την άμυνα του στρατηγού στηριζόταν στη γραμμική παράταξη. Η παράταξη αυτή δεν κρίθηκε από τον Κωνσταντίνο ότι ανταποκρινόταν προς τις δυνάμεις του στρατεύματος ή προς την διάταξη των συνόρων. Έτσι στις 19 Μαρτίου διέταξε την αναπροσαρμογή της διατάξεως του στρατού σε βάθος, ώστε να γίνει η συγκέντρωσή του σε ισχυρότερες μονάδες στα πιθανά σημεία εισβολής των Τούρκων. Η μεταβολή αυτή λίγες ημέρες πριν από την έναρξη των εχθροπραξιών προσέκρουσε σε μεγάλες δυσκολίες και οι μετακινήσεις δεν είχαν συμπληρωθεί τις πρώτες ημέρες του πολέμου. Στο μέτωπο της Ηπείρου που εθεωρείτο δευτερεύον είχαν διατεθεί 2 ταξιαρχίες με 12.000 άνδρες. Η παράταξη του στρατού είχε γίνει κατά μήκος των συνόρων από το Ακτιο μέχρι τους Καλαρρύτες. Ο αγώνας όμως δεν επρόκειτο να κριθεί ούτε στο ηπειρωτικό μέτωπο ούτε στη θάλασσα όπου ο ελληνικός στόλος υπερείχε, αλλά στη Θεσσαλία. Ακόμα πρέπει να παρατηρήσουμε ότι η κατάσταση του στρατού ήταν πάρα πολύ κακή και ότι εκτός από τους πολιτικούς ευθύνονταν και οι στρατιωτικοί.

Επικεφαλής του τουρκικού στρατού ήταν ο αρχιστράτηγος Ετέμ πασάς με επιτελάρχη τον Σεφκέτ πασά. Το γενικό στρατηγείο των Τούρκων ήταν στην Ελασσόνα. Η συνολική δύναμη του τουρκικού στρατού υπολογιζόταν σε 62.000 πεζούς, 1.300 ιππείς και 204 πυροβόλα. Οι δυνάμεις είχαν χωρισθεί σε 7 μεραρχίες από τις οποίες η 1η βρισκόταν στο Δομένικο, η 2η στη Σκόμπα Γρεβενά, η 3η και η 4η στην Ελασσόνα, η 5η στην περιοχή Δεσκάτης, η 6η στην περιοχή Λεπτοκαριάς και η 7η (ιππικού) στην περιοχή Ορμανλή. Εφεδρίες ακόμα υπήρχαν στην Ελασσόνα.

Λάθη

Μετά τις πρώτες αιμαχίες, την 6η Απριλίου, άρχισαν οι εχθροπραξίες στο δυτικό τμήμα της ελληνοτουρκικής μεθορίου, στον κεντρικό τομέα της Μελούνας. Μέσα σε πέντε μέρες ο τουρκικός στρατός είχε καταλάβει όλες τις διαβάσεις που οδηγούσαν στη θεσσαλική πεδιάδα. Τους λόγους θα πρέπει να αναζητήσουμε και στις οργανωτικές ατέλειες της Ανώτατης Ελληνικής Διοίκησης, τη στρατηγική των υποχωρήσεων, του συνταγματάρχη Μαστραπά –με τον οποίο συμφωνούσε και ο Μακρής και τ' ανάπαλιν–, την αδικαιολόγητη σύγχυση στις επικοινωνίες μεταξύ του Κωνσταντίνου, του Μαστραπά και του Μακρή (όλοι μεταξύ τους βρίσκονταν σε απόσταση 15 χιλ.), την υπερβολική απαισιοδοξία των μεράρχων Μαυρομιχάλη, Μακρή και του συνταγματάρχη Μαστραπά για την ανάληψη οποιασδήποτε επιθετικής ενέργειας και την πεισματική επιχειρηματολογία του Μακρή για υ-

Στις 23 Απριλίου μια τουρκική φάλαγγα προσέβαλε τις ελληνικές προφυλακές στα βόρεια των Φαρσάλων, πράγμα που εξανάγκασε το αρχηγείο να διατάξει γενική σύμπτυξη στο Δομοκό. Την ίδια πορεία ακολούθησε και η ταξιαρχία Σμολένσκη. Ετσι στις 26 Απριλίου οι Τούρκοι κατέλαβαν το Βόλο. Στις 5 Μαΐου δόθηκε στο Δομοκό η τελευταία μεγάλη μάχη που εκρινε και την έκβαση του ελληνοτουρκικού πολέμου. Επάνω: το ελληνικό επιτελείο παρακολουθεί τη μάχη του Δομοκού. Σκίτσο ξένου ανταποκριτή (Συλλογή Γ. Παπαλεξίου).

Ελληνικό πυροβολικό σε πορεία. Σε αντίθεση με την κακή κατάσταση του ελληνικού στρατεύματος, ο τουρκικός στρατός, που υπερείχε αριθμητικά, είχε στελέχη εκπαιδευμένα από Γερμανούς στρατιωτικούς και ανώτερο οπλισμό. Πολλά τμήματα ήταν εφοδιασμένα με επαναληπτικά όπλα μάουζερ και το βεληνεκές των πυροβόλων του ήταν αρκετά μεγαλύτερο από το αντίστοιχο των πυροβόλων του ελληνικού στρατού (φωτ.: Αρχείο Κ. Ανδρουλιδάκη).

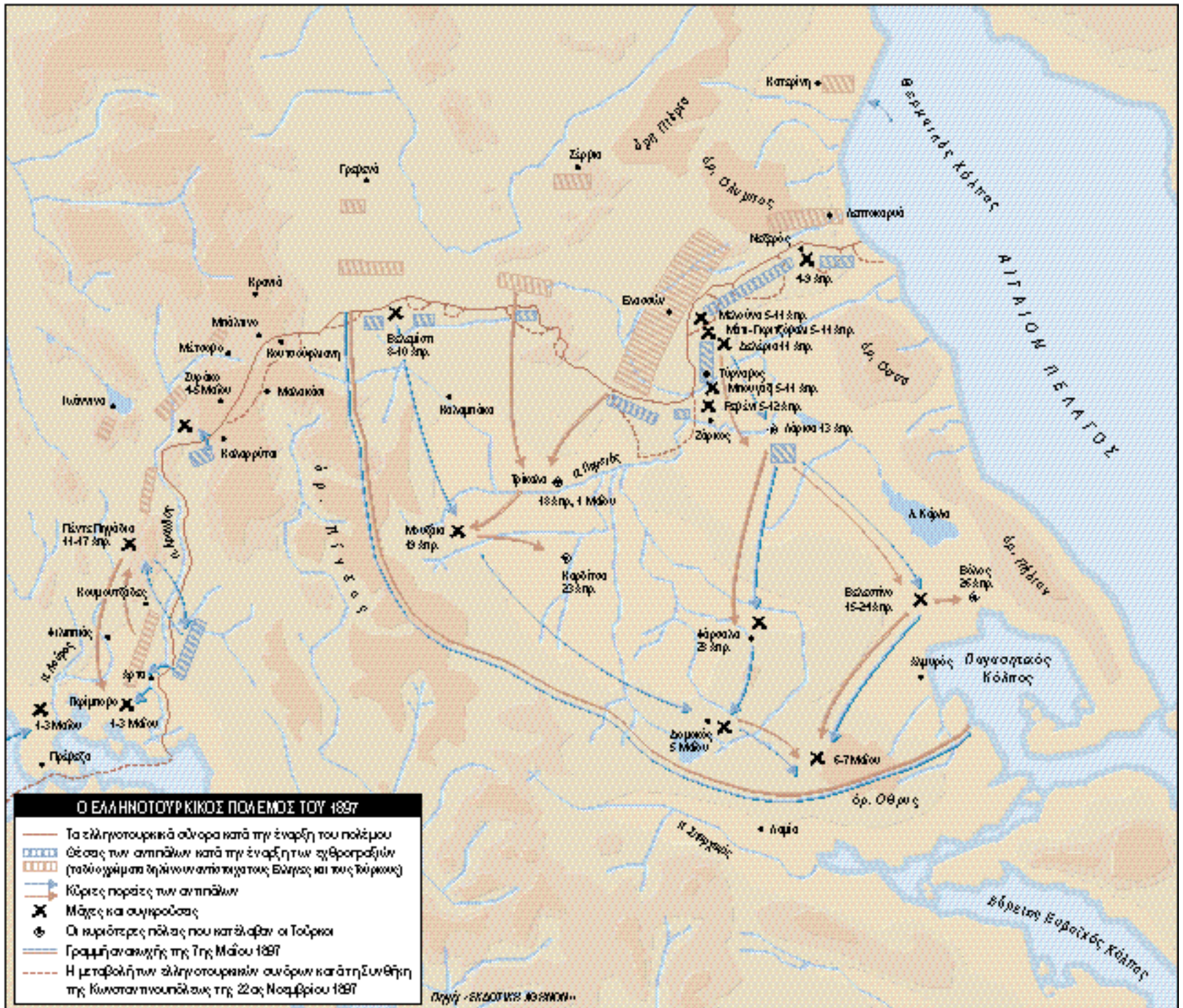
ποχώρηση του στρατού στη Λάρισα. Η υποχώρηση μετά τη μάχη στα Δελέρια του ελληνικού στρατού τη νύχτα της 11ης προς τη 12η Απριλίου πραγματοποιήθηκε με αταξία και σε αρκετές περιπτώσεις πήρε τη μορφή φυγής, ενώ εγκαταλείφθηκαν σημαντικές ποσότητες πολεμικού υλικού.

Οι Τούρκοι έγιναν κύριοι της θεσσαλικής πεδιάδας. Αυτό προκάλεσε και την υποχώρηση των μικρών τμημάτων προκαλύψεως που βρίσκονταν στην περιοχή Βελεμιστή. Στις 12 Απριλίου οι Τούρκοι κατέλαβαν τον Τύρναβο και στις 13 τη Λάρισα που είχε εγκαταλειφθεί από τον ελληνικό στρατό. Στις 14 Απριλίου ο Κωνσταντίνος καθυστερημένα διέταξε τον Σμολένσκη να μετακινηθεί από τα Φάρσαλα στο Βελεστίνο, για να προστατέψει τον Βόλο και τη σιδηροδρομική γραμμή προς τα Φάρσαλα.

Ελλειψη πραγματικής διοικήσεως

Στις 15 οι Τούρκοι κινήθηκαν για να καταλάβουν τον Βόλο, αλλά στο Βελεστίνο ο Σμολένσκη τους κράτησε μέχρι τις 24 Απριλίου. Στις 23 Απριλίου μια τουρκική φάλαγγα προσέβαλε τις ελληνικές προφυλακές στα βόρεια των Φαρσάλων. Οι διαταγές του διαδόχου προς τις προφυλακές της 14ης και 16ης αποδεικνύουν

Συνέχεια στην 20η σελίδα

Ο πόλεμος του 1897 θα κρινόταν στο Θεσσαλικό μέτωπο, όπου δικαίως στράφηκε η προσοχή της ελληνικής διοίκησης. Οι αψιμαχίες στο δυτικό τμήμα της ελληνοτουρκικής μεθορίου άρχισαν την 4η και 5η Απριλίου. Την επόμενη άρχισαν οι εχθροπραξίες. Στις 12 Απριλίου οι Έλληνες υποχώρησαν έως τα Φάρσαλα και το Βόλο, αφήνοντας τον τουρκικό στρατό κύριο της θεσσαλικής πεδιάδας. Τρεις μέρες μετά οι Τούρκοι επιχειρήσαν να καταλάβουν το Βόλο, αλλά η ταξιαρχία

Σμολένσκη τους κράτησε μέχρι τις 24 Απριλίου. Ο Βόλος καταλήφθηκε τελικά στις 26 Απριλίου και στις 5 Μαΐου δόθηκε η τελευταία μεγάλη μάχη του πολέμου στο Δομοκό. Οι Έλληνες υποχώρησαν μέσα από τα περάσματα της Οθρυος, δίνοντας μάχες οπισθοφυλακής. Η ανακωχή υπογράφηκε στις 7 Μαΐου πάνω στη γέφυρα του Αραχθού. Στο Ηπειρωτικό μέτωπο οι Έλληνες ανέπτυξαν επιθετική πρωτοβουλία, αλλά με πολύ περιορισμένες δυνάμεις για να έχουν σημαντικά

αποτελέσματα. Οι Τούρκοι κράτησαν τα ελληνικά εδάφη στα βόρεια και ανατολικά της γραμμής ανακωχής μέχρι τις 22 Νοεμβρίου 1897. Τότε υπεγράφη στην Κωνσταντινούπολη η συνθήκη ειρήνης με όρους που εξασφάλιζαν στην Τουρκία συνοριακές βελτιώσεις στη θεσσαλική μεθόριο, συνολικής εκτάσεως 395 τ.χ. Στα εδάφη αυτά βρισκόταν και το χωριό Κουτσούφλιανη, που οι κάτοικοί του το εγκατέλειψαν και εγκαταστάθηκαν πιο νότια μέσα στο ελληνικό έδαφος.

Συνέχεια από την 19η σελίδα
 αναποφασιστικότητα και ταλάντευση αν έπρεπε να δεχθεί ή να αποφύγει τη μάχη και ότι από την αρχή δεν σκόπευε να αμυνθεί σοβαρά. Ετσι, δεν είναι παράξενο ότι το αρχηγείο τη νύχτα της 24ης Απριλίου διέταξε γενική σύμπτυξη στο Δομοκό. Η μάχη των Φαρσάλων χαρακτηρίζεται από έλλειψη πραγματικής διοίκησης. Παρόλα αυτά ο νέος πρωθυπουργός Δ. Ράλλης, που πριν από λίγες ημέρες κατήγγειλε στο λαό ότι οι πρίγκιπες προδίδουν, συνεχάρη εκ μέρους του υπουργικού συμβουλίου τον διάδοχον, τον στρατόν και τον πρίγκιπα Νικόλαον. Οπως γράφει ο Πάγκαλος,

αξιωματικοί και στρατιώτες άκουσαν εκπληκτοί την ημερησία διαταγή των κυβερνώντων. «Η διαταγή αυτή και ο πόνος που αισθάνθηξε κάθε τίμα ελληνική ψυχή που την άκουσε ήταν ο σπόρος, από τον οποίο εφύτρωσε μετά δέκα έτη η εθνοσωτήριος επανάσταση στο Γουδί».

Η μάχη του Δομοκού

Στις 26 Απριλίου οι Τούρκοι κατέλαβαν τον Βόλο. Ο Δομοκός είναι άριστη αμυντική τοποθεσία, όπου ο ελληνικός στρατός θα μπορούσε να αντιταχθεί αποτελεσματικά στην εχθρική επίθεση, εφόσον μάλιστα από την τελευταία υποχώρηση έως τη

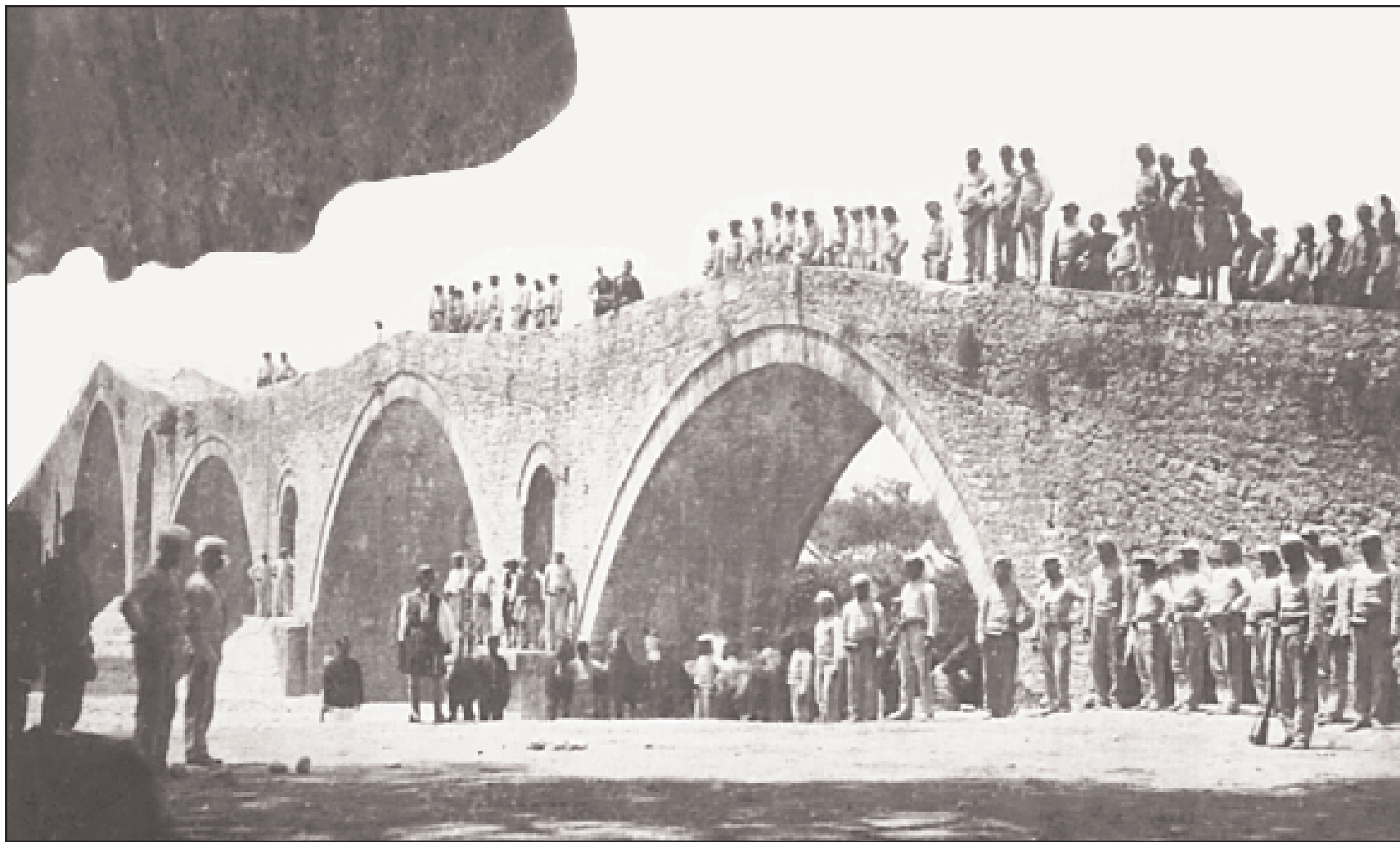
μάχη της 5ης Μαΐου, μεσολάβησαν 10 μέρες. Η μάχη του Δομοκού κρίθηκε από τη δεξιά πτέρυγα. Εφόσον ο Κωνσταντίνος περίμενε επίθεση από τα δεξιά έπρεπε να αναθέσει την άμυνα των διαβάσεων του Κασιδιάρη στην ταξιαρχία του Δημόπουλου κι όχι στην ταξιαρχία του Μαστραπά ή τουλάχιστον να τον αντικαταστήσει. Για την ανικανότητα του τελευταίου είχε αρκετά δείγματα η Ανώτατη Διοίκηση. Παρόλα αυτά τίποτα δεν έγινε κι οι Έλληνες υποχώρησαν και πάλι μέσα από τα περάσματα της Οθρυος καταδιωκόμενοι από τους Τούρκους. Εδώ θα πρέπει να αναφερθεί ότι στην αριστερή πτέρυγα α-

γωνιζόταν το ανεξάρτητο σώμα του Τερτίπη με τους Γαριβαλδινούς και τη φάλαγγα των φιλελλήνων. Ο αγώνας στην αριστερή πτέρυγα έληξε όταν έπεσε το σκοτάδι και υπήρξε η μόνη φωτεινή εξαίρεση επιθέσεως από ελληνικές μονάδες στην οποία συμμετείχαν και οι Γαριβαλδινοί. Στο Ηπειρωτικό μέτωπο οι Έλληνες ανέπτυξαν επιθετική πρωτοβουλία αλλά δεν είχαν επαρκείς δυνάμεις για να έχουν σημαντικά αποτελέσματα.

Πολεμικό ναυτικό

Το πολεμικό ναυτικό, παρόλο που το 1897 ήταν και ισχυρό και αξιόμα-

Συνέχεια στην 22η σελίδα

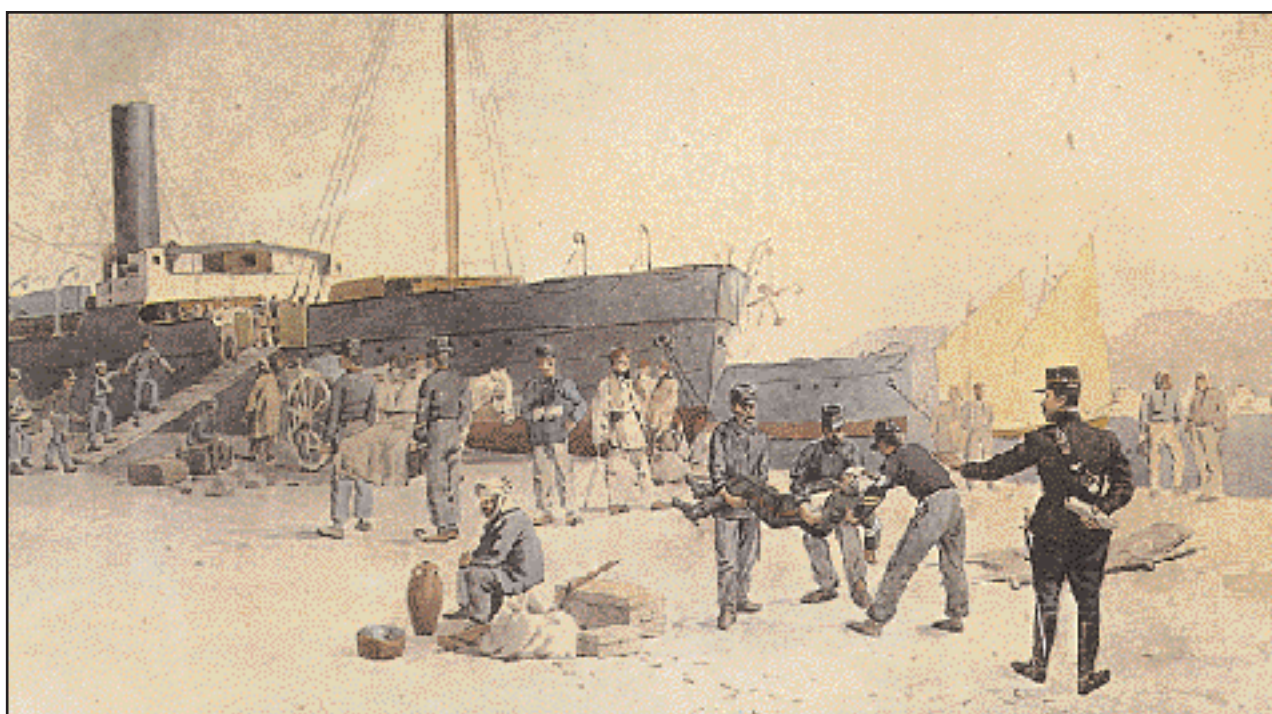
Ελληνικές δυνάμεις στο γεφύρι της Αρτας, κατά τον πόλεμο του 1897. Σε έκθεσή του, ο αρχηγός του στρατού στο Ηπειρωτικό μέτωπο Θρ. Μάνος, σημειώνει: «Με την επιστράτευση μαζεύτηκαν στην Αρτα κλάσεις εφέδρων χωρίς καμιά πρόβλεψη για ιματισμό και υπόδηση. Δεν υπήρχε υπηρεσία εφοδιασμού. Δεν υπήρχε αλεύρι για παρασκευή ψωμιού. Δεν υπήρχαν μεταγωγικά υποζύγια για τη διακίνηση εφοδίων και πολεμοφοδίων, ακόμα και για νοσοκομειακή περίθαλψη, αφού τα ορεινά χειρουργεία δεν θα μπορούσαν να κάνουν τίποτα δίχως ζώα. Δεν υπήρχε προπαρασκευη οχυρώσεων, ούτε γνώση για τον αριθμό και την κατάσταση του αντιπάλου (φωτ.: Αρχείο Βάσσου – Ε.Λ.Ι.Α.).

Πολλοί ήταν οι ξένοι δημοσιογράφοι που παρακολούθησαν την εξέλιξη του ελληνοτουρκικού πολέμου 1897. Επάνω: ξένοι δημοσιογράφοι στη μεθοριακή θέση Μάτι, ένα από τα σημεία, όπου δόθηκαν οι πρώτες μάχες (6-11 Απριλίου). Σκίτσο ξένου ανταποκριτή.

Στο ηπειρωτικό μέτωπο οι Έλληνες δεν είχαν επαρκείς δυνάμεις για να αναπτύξουν επιθετικές επιχειρήσεις. Επάνω: σκηνή από συμπλοκή ελληνικών τμημάτων με τουρκικά, στα Πέντε Πηγάδια, σε λαϊκή εικόνα εποχής (Εθνικό Ιστορικό Μουσείο).

Το ελληνικό πολεμικό ναυτικό, παρόλο που το 1897 ήταν ισχυρό και αξιόμαχο, εξαναγκάστηκε ουσιαστικά σε αδράνεια, λόγω ελλείψεως συντονισμού από την πλευρά της ηγεσίας. Ο υπουργός των Ναυτικών Ν. Λεβίδης στους λόγους παραιτήσεως που πρόβαλε στις 14 Απριλίου, έγραψε: «Γνώμαι υπ' εμού προταθείσαι, δεν εισακούσθησαν, δεν εισακούονται, ούτε εισακουσθήσονται. Διαταγαί μου δεν εκτελούνται υπό ενίων, αναμενόντων την άλλοθεν έγκρισιν». Η παρουσία του πρίγκιπα Γεωργίου ανάμεσα στα σκάφη της μοίρας αφήνει να εννοηθούν καλύτερα τα λόγια του Λεβίδη. Επάνω: επιταγμένα πλοία μεταφέρουν τραυματίες κατά τη διάρκεια του πολέμου. Πίνακας του Αιμίλιου Προσαλέντη (Εθνικό Ιστορικό Μουσείο).

Συνέχεια από την 20η σελίδα

χο, εξαναγκάστηκε σε αδράνεια, λόγω ελλείψεως συντονισμού ενεργειών από την πλευρά της ηγεσίας. Ο υπουργός των Ναυτικών Ν. Λεβίδης στους λόγους παραιτήσεως που πρόβαλε στις 14 Απριλίου έγραψε: «Γνώμαι υπ' εμού προταθείσαι, δεν εισακούσθησαν, δεν εισακούονται, ούτε εισακουσθήσονται. Διαταγαί μου δεν εκτελούνται υπό ενίων, αναμενόντων την άλλοθεν έγκρισιν».

Ο υπαινιγμός στρέφεται εμφανέστατα εναντίον των ανακτόρων. Η παρουσία, εξάλλου, του πρίγκιπα Γεωργίου ανάμεσα στα σκάφη της μοίρας αφήνει να εννοηθούν καλύτερα τα λόγια του Λεβίδη.

Διεθνής Οικονομικός Έλεγχος

Οι εχθροπραξίες σταμάτησαν στις 5 Μαΐου και η ανακωχή υπεγράφη στις 7 Μαΐου πάνω στη γέφυρα του Αραχθού. Οι Τούρκοι κράτησαν τα ελληνικά εδάφη στα βόρεια και στα ανατολικά της γραμμής ανακωχής μέχρι τις 22 Νοεμβρίου 1897. Αποτέλεσμα του πολέμου του 1897 υπήρξε και η υποβολή στην Ελλάδα Διεθνούς Οικονομικού Ελέγχου.

Οι Ιταλοί εθελοντές

Το σώμα των Γαριβαλδινών και η Λεγεώνα των Φιλελλήνων στον πόλεμο του 1897

Της **Αριάδνης Μουταφίδου**

Ιστορικού, Λέκτορος στο Ινστιτούτο Βυζαντινών και Νεοελληνικών Σπουδών του Πανεπιστημίου της Βιέννης

ΟΙ ΑΝΑΤΑΡΑΧΕΣ στην Κρήτη και η έκρηξη του ελληνοτουρκικού πολέμου του 1897 προκάλεσαν σ' ολόκληρη την Ιταλία έντονες φιλελληνικές εκδηλώσεις και ενθουσιώδη συλλαλητήρια υπέρ των Ελλήνων. Από πολύ νωρίς ιδρύθηκαν επιτροπές για τη στρατολόγηση και αποστολή εθελοντικών σωμάτων στην Ελλάδα. Οργανωτές τους: οι γιοι του Τζουζέπε Γκαριμπάλντι, Μενότι και Ριτζότι με τη συνεργασία δημοκρατικών βουλευτών, το σοσιαλιστικό κόμμα και φοιτητές. Στις ιταλικές εφημερίδες απευθύνονταν θερμές εκκλήσεις στα ταμεία των μασόνων για την ενίσχυση του ελληνικού αγώνα. Σοσιαλιστές και ρεπουμπλικάνοι, αναρχικοί και νεαροί ιδεαλιστές με έντονη την αγάπη για περιπέτεια αλλά και για την χώρα κατέβηκαν από πολύ νωρίς στην Κρήτη και την Αθήνα για να πολεμήσουν στο πλευρό των Ελλήνων.

Στην ιταλική βουλή και τη γερουσία εκδηλώθηκαν έντονες φιλελληνικές τάσεις. Σε θυελλώδεις συνεδριάσεις (8-13 Απριλίου 1897) σοσιαλιστές και ρεπουμπλικάνοι βουλευτές κατηγόρησαν την ιταλική κυβέρνηση πως με την πολιτική που ακολουθούσε, πρόδιδε τις αρχές στις οποίες η Ιταλία όφειλε την ενοποίησή της.

Απαντώντας στις κατηγορίες αυτές ο υπουργός Εξωτερικών, Βισκόντι Βενόστα, σκιαγράφησε και αιτιολόγησε την επίσημη ιταλική πολιτική: Κοινός στόχος όλων των Μ. Δυνάμεων είναι η διατήρηση της ειρήνης. Η Ιταλία δεν πρέπει να απομονωθεί από τις περαιτέρω εξελίξεις του Ανατολικού Ζητήματος, αν θέλει να διαφυλάξει τα συμφέροντά της στην Ανατολή και τη Μεσόγειο. Ο ρόλος της είναι διαμεσολαβητικός και συμφιλιοτικός υπέρ των Ελλήνων.

Στο πλαίσιο της συντηρητικής αυτής πολιτικής η ιταλική κυβέρνηση γνωστοποίησε, αμέσως μετά την κήρυξη του πολέμου, στις εφημερίδες πως δεν επρόκειτο να επιτρέψει τη στρατολόγηση και την αποχώρηση εθελοντικών σωμάτων προς την Ελλάδα. Η επίσημη ιταλική στάση, οι ελάχιστοι κολακευτικές ειδήσεις σχετικά με τη δράση της λεγεώνας του αναρχικού ηγέτη Τσιπριάνι, καθώς και η δημοσίευση επιστολών Ιταλών εθελοντών από την Ελλάδα (που συνετέλεσαν στη δυσφήμιση του έργου της Εθνικής Εταιρείας) οδήγησαν στην ανακοπή του αρχικού κύματος εθελοντών προς την Ελλάδα.

Έντονη δράση

Από τις 20 Απριλίου, ωστόσο, και παρά τις ήττες των ελληνικών στρατευμάτων, παρατηρήθηκε μια ιδιαίτερα έντονη δράση των επιτροπών των γαριβαλδινών σ' ολόκληρη την Ιταλία για τη διοργάνωση και την αποστολή εφεδρικών σωμάτων προς την Ελλάδα. Η ιταλική κυβέρνηση προσπάθησε και εν μέρει κατάφερε να εμποδίσει την αποχώρηση των νέων εθελοντικών σωμάτων.

Στην Ελλάδα βρίσκονταν ήδη ο σοσιαλιστής, πρώην βουλευτής Σικελίας, Νικόλα Μπάρμποτο (που πολέμησε στο θεσσαλικό μέτωπο και πήρε αργότερα μέρος στη μάχη του Δομοκού) και ο αναρχικός Αμιλκάρε Τσιπριάνι, που με τη λεγεώνα του συμμετείχε στις πρώτες μάχες στα ελληνοτουρκικά σύνορα και αργότερα έπαιξε πρωταγωνιστικό ρόλο στις αντιδυναστικές ταραχές στους δρόμους της Αθήνας, μετά την ελληνική υποχώρηση από τη Λάρισα. Ο συνταγματάρχης Μπερτέ

Σε 1.000 με 1.200 άνδρες υπολογίζονταν στο τέλος του ελληνοτουρκικού πολέμου του 1897 οι Ιταλοί εθελοντές που πολέμησαν στο πλευρό των Ελλήνων. Το σώμα των Γαριβαλδινών και η Λεγεώνα των Φιλελλήνων διακρίθηκαν ιδιαίτερα στη μάχη του Δομοκού (5/17 Μαΐου). Στον πίνακα, μάχη σώμα με σώμα, Γαριβαλδινών με Τούρκους (Γεννάδειος Βιβλιοθήκη).

ήλθε από νωρίς σε συνεννοήσεις με την ελληνική κυβέρνηση. Κατέβηκε για δεύτερη φορά στην Ελλάδα με ένα εθελοντικό σώμα αναρχικών και αμάχων, που στάλθηκε στη στρατιά της Ηπείρου.

Οι πρώτοι γαριβαλδινοί είχαν κατέβει στην Ελλάδα πριν από την έναρξη των εχθροπραξιών. Ο Ριτσοτί Γκαριμπάλντι έφθασε στον Πειραιά πολύ αργότερα (24 Απριλίου) και με ένα επιπλέον σώμα. Στην Αθήνα του έγινε ενθουσιώδης υποδοχή και του ανατέθηκε η οργάνωση ξεχωριστού σώματος γαριβαλδινών. Με απόφαση της ελληνικής κυβέρνησης είχε ήδη δημιουργηθεί η «Λεγεώνα των Φιλελλήνων».

Τόσο το σώμα του Γκαριμπάλντι όσο και η «Λεγεώνα των Φιλελλήνων» (στην οποία συμμετείχε και ο Τσιπριάνι) πολέμησαν και διακρίθηκαν ιδιαίτερα στη μάχη του Δομοκού (17 Μαΐου). Μετά τη διαταγή της υποχώρησης το ελληνικό αρχηγείο διέταξε τη διάλυση και τον αποπλισμό του σώματος, προκλώνοντας αναταραχή και απογοήτευση μεταξύ των γαριβαλδινών. Αφορμή υπήρξαν πληροφορίες της ιταλικής κυβέρνησης πως Ιταλοί εθελοντές και ιδιαίτερα το σώμα του Τσιπριάνι, σχεδίαζαν στάση με την επιστροφή τους στην Ιταλία. Ακολούθησε αίτημα της ιταλικής προς την ελληνική κυβέρνηση να αποπλίσσει τους Ιταλούς εθελοντές και να επιτηρήσει την αποχώρησή τους σε

μικρές ομάδες. Η κυβέρνηση Ράλλη ανταποκρίθηκε στο αίτημα και ανέλαβε, μετά τον τραυματισμό του Τσιπριάνι, τη μεταφορά του σώματος του συνταγματάρχη Μπερτέ και του στρατηγού Γκαριμπάλντι με ελληνικά πλοία στην Ιταλία. Επέτρεψε, επίσης, στον Γκαριμπάλντι να αποβιβαστεί πριν από την αποχώρησή του και με τη συνοδεία αξιωματικών του στον Πειραιά, όπου δέχτηκε τις τελευταίες εκδηλώσεις ευγνωμοσύνης των φοιτητών και του λαού.

Ο αριθμός των Ιταλών εθελοντών υπολογίζονταν στο τέλος του πολέμου ανάμεσα στους 1.000 και 1.200 άνδρες.

Στην Πράσινη Βίβλο, που το ιταλικό υπουργείο Εξωτερικών δημοσίευσε στο τέλος του χρόνου, σκιαγραφούνται οι αρχές που καθόρισαν την ιταλική εξωτερική πολιτική έναντι του ελληνοτουρκικού πολέμου του 1897. Μία από αυτές αφορά τις ιταλικές φιλελληνικές τάσεις: Η Ιταλία έμεινε πιστή στην αρχή των εθνοτήτων και τις φιλελεύθερες αρχές πάνω στις οποίες στηρίζεται η δημιουργία και το Σύνταγμα του ιταλικού βασιλείου. Η κυβέρνηση δεν αντιτάχθηκε στις φιλελληνικές συμπάθειες που εκδηλώθηκαν σε ολόκληρη τη χώρα. Στις διαπραγματεύσεις ειρήνης, που ανέλαβαν οι Μ. Δυνάμεις, η στάση της ιταλικής κυβέρνησης υπήρξε ευνοϊκή έναντι της Ελλάδας.

Η συμβολή της Κύπρου

Μεγάλη και θερμή στάθηκε η συμμετοχή των Κυπρίων στο πλευρό της μαχόμενης Ελλάδας

Του Πέτρου Παπαπολυβίου

Ιστορικού

ΑΠΟ ΤΗΝ εποχή της επανάστασης του 1821, οι Έλληνες της Κύπρου παρά τις σφαγές και την αγκυρότητα της 9ης Ιουλίου δεν σταμάτησαν να επιζητούν την ελευθερία τους και να εκμεταλλεύονται κάθε ευκαιρία για να συμπαρασταθούν στο ελληνικό κράτος. Κύπριοι εθελοντές έδωσαν ανελλιπώς το παρόν τους στις επαναστατικές κινητοποιήσεις των αλύτρωτων περιοχών και σε όλα τα συνοριακά επεισόδια στη διάρκεια του 19ου αιώνα. Η δυναμική συμπάραταξη των Κυπρίων προς την Ελλάδα, εκτός από την κατάταξη εθελοντών, εκδηλωνόταν με τη διοργάνωση εράνων ή τη δωρεάν αποστολή κυπριακών ημιόνων για τον ελληνικό στρατό. Όπως ήταν επόμενο, το φαινόμενο της εθελοντικής συμμετοχής Κυπρίων στο ελληνικό στράτευμα, που αποδείκνυε τους ενωτικούς πόθους των κατοίκων, πήρε πολύ μεγαλύτερες διαστάσεις μετά την καθεστωτική αλλαγή και τη βρετανική κατοχή του 1878 και εκδηλώθηκε κυρίως στον ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1897 και στους Βαλκανικούς πολέμους του 1912-1913.

Στο δίμηνο Δεκεμβρίου 1896 - Ιανουαρίου 1897 δημιουργήθηκαν τα πρώτα τμήματα της «Εθνικής Εταιρίας» (στο εξής Ε.Ε.) στην Κύπρο. Πρόεδρος του τμήματος Λεμεσού της Ε.Ε., του μεγαλύτερου και πιο δραστήριου κυπριακού τμήματος της οργάνωσης, εκλέχθηκε ο Μητροπολίτης Κιτίου Κύριλλος Παπαδόπουλος, μετέπειτα (1910) Αρχιεπίσκοπος Κύπρου. Μέλη της Εταιρείας έγιναν οι πολιτευτές (αργότερα στο σύνολό τους, βουλευτές - μέλη του Νομοθετικού Συμβουλίου) Θ. Θεοδότου, Ι. Κυριακίδη, Ν. Κλ. Λανίτης, Ι. Οικονομίδης και Χρ. Σώζος, ο εκπαιδευτικός Α. Θεμιστοκλέους, ο δημοσιογράφος Μ. Φραγκούδης, ο φιλόλογος Σ. Μενάρδος και οι δύο Πελοποννήσιοι πρωταγωνιστές της κυπριακής πολιτικής σκηνής στην πρώτη περίοδο της Αγγλοκρατίας, Φ. Ζαννέτος και Ν. Κατάνος. Οι αποστολές που ανατέθηκαν από την «Ανωτάτη Αρχή» στα κυπριακά τμήματα της Ε.Ε. ήταν η αύξηση των μελών με νέες μήσεις εταίρων και η συλλογή χρηματικών εισφορών υπέρ των «ιερών σκοπών» της οργάνωσης, ενώ μετά την έκρηξη του πολέμου πολιτευτές - μέλη της Εταιρίας διαδραμάτισαν σημαντικό ρόλο στη διεύθυνση της αναχώρησης και κατάταξης των Κυπρίων εθελοντών. Ο κυπριακός πληθυσμός παρακολουθούσε τα γεγονότα που εξελίσσονταν στην Κρήτη (1896-97), με αμείωτο ενδιαφέρον και ένας μικρός αριθμός εθελοντών κατάφερε να φθάσει στην Κρήτη (μέσω Αθηνών).

Η επέμβαση των Δυνάμεων, ο ναυτικός αποκλεισμός και ο κανονιοβολισμός θέσεων των Ελλήνων επαναστατών στην Κρήτη προκάλεσε τη λαϊκή αγανάκτηση, με άμεση συνέπεια να κηρυχθεί πομπωδώς... μπιόκοτάζ εναντίον των γερμανικών προϊόντων από ένα αντιγερμανικό συλλαλητήριο στη Λευκωσία, το Φεβρουάριο του 1897. Ένα μήνα αργότερα και μέσα σε κλίμα ενθουσιασμού, αναχώρησαν από τα κυπριακά λιμάνια οι περισσότεροι εθελοντές του 1897.

Συμμετοχή στον πόλεμο

Σύμφωνα με τους μετριοτέρους υπολογισμούς, το σύνολο των Κυπρίων εθελοντών του 1897 ξεπερνούσε τους 1.000, αριθμός αρκετά σημαντικός αν υπολογισθεί το σύντομο διάστημα του πολέμου, η άρνηση της ελληνικής κυβέρνησης να δεχθεί μεγάλο αριθμό εθελοντών, η έλλειψη μέσων

Ο Ευέλθων Θ. Σχίζας (Λεμεσός, 1880-1958) με τη στολή του εθελοντή του ελληνοτουρκικού πολέμου του 1897. Ο Σχίζας αποτελεί ένα χαρακτηριστικό τύπο των Κυπρίων εθελοντών της Αγγλοκρατίας: Στα 1897 εγκατέλειψε τα μαθητικά θρανία της Ε' τάξης του Παγκυπρίου Γυμνασίου και για να εξασφαλίσει το εισιτήριο για τον Πειραιά χρειάστηκε να πουλήσει πολύτιμα οικογενειακά αντικείμενα. Ήταν, αργότερα, από τους πρώτους εθελοντές των Βαλκανικών πολέμων. Όπως γράφει σε επιστολή του, του δόθηκε τότε η ευκαιρία «να αποπλύνει το αίμα του ατυχούς '97, το οποίον θα του επέζη αιωνίως το στήθος».

για την αποστολή τους αλλά και τα βρετανικά προσκόμματα με την κήρυξη ουδετερότητας του νησιού και την απαγόρευση συμμετοχής των κατοίκων στους στρατούς των εμπολέμων χωρών. Πάντως, οι Έλληνες Κύπριοι πολιτευτές σημείωσαν με ικανοποίηση τη «φιλελληνική στάση» του Αρμοστή Walter Sendall που δεν εμπόδισε την αναχώρηση εθελοντών.

Η συμμετοχή στον ελληνοτουρκικό πόλεμο ήταν για τους Κύπριους υποχρέωση αλλά και απόδειξη των πόθων τους: *Παρακαλούμεν παραλάβητε, κατατάξητε, όπως μη η Κύπρος μείνη αμέτοχος εις θυσίαν αίματος* τηλεγράφησε ο αρχιεπίσκοπος Κύπρου Σωφρόνιος στο υπουργείο Εξωτερικών σχετικά με την αποστολή 555 εθελοντών της 27ης Μαρτίου 1897. Η αποστολή αυτή με επικεφαλής τον έφεδρο υπολοχαγό Νε. Φυσεντζίδα και το μέλος της Ε.Ε. Αρ. Πηλαβάκη, διευθυντή της Αστικής Σχολής Λεμεσού, έτυχε μεγαλειώδους υποδοχής στην Αθήνα καθώς η κυπριακή εκπροσώπηση στον ελληνικό στρατό του 1897 ήταν η πολυπληθέστερη από τις αλύτρωτες χώρες. Σύμφωνα με τις κυπριακές εφημερίδες εκείνα που προκάλεσαν την περιέργεια (και κάποια σκώμματα), των αργόσχολων θαμώνων του αθηναϊκού κέντρου ήταν το γλωσσικό ιδίωμα των εθελοντών και η βράκα, την οποία φορούσαν οι περισσότεροι. Οι χωρικοί, γράφει μια εφημερίδα της εποχής, έδεσαν τα οπίσθια των βρακιών των άνω των μηρών, φαινόμενοι δε ούτω αρειμάνιοι προύξηνσαν μεγίστην εντύπωσιν. Σύμφωνα με τα στοιχεία που συγκεντρώθηκαν, το 15% των εθελοντών ήταν ηλικίας 18-22 χρονών και το 8% πάνω από 40 χρονών.

Δεκαπέντε εθελοντές ήταν μαθητές του Παγκυπρίου Γυμνασίου Λευκωσίας που έφυγαν κρυφά από τους γονείς τους εγκαταλείποντας το σχολείο

τους με τις ευλογίες του γυμνασιάρχη Μιχαήλ Βολονάκη, ενώ άλλοι 12 εθελοντές ήταν μοναχοί ή δόκιμοι της Μονής Κύκκου.

Η πλειονότητα των Κυπρίων εθελοντών υπηρέτησε στο μόνο νικηφόρο τμήμα του ελληνικού στρατού, στο σώμα του Συνταγματάρχη Κωνσταντίνου Σμολένσκη, γεγονός που προκάλεσε ευμενή σχόλια του αθηναϊκού Τύπου για την ανδρεία τους. Σύμφωνα με πληροφορίες των εφημερίδων οι Κύπριοι στρατιώτες ήταν οι τελευταίοι που υποχώρησαν κατά την άτυχη μάχη του Βελεστίου προσπαθώντας να μεταφέρουν ή να σώσουν νεκρούς και τραυματίες, αλλά και όλες τις εικόνες των ναών από τους οποίους περνούσαν για να μην πέσουν στα χέρια των απίστων. Γράφει ο πολεμικός ανταποκριτής της αθηναϊκής εφημερίδας «Ακρόπολις»: *«Είδον μάλιστα Κυπρίους εθελοντάς να περισυλλέγουν τα παρ' άλλων στρατιωτών απορριπτόμενα βάρη του οπλισμού των και να φέρουν, μαζί με το ιδιόν των και δεύτερον όπλον, το οποίον είχαν περιώσει απορριφθέν παρ' άλλων».*

Εκτός από τα περιστατικά αυτά, ο Τύπος της εποχής διέσωσε και κάποια άλλα νόστιμα επεισόδια όπως αυτό με ένα Κύπριο τραυματία που έδωσε την εξής αποστομωτική απάντηση στην ερώτηση συμπολεμιστή του, εάν είχε λαβωθεί: *«Να λαωθείς και να φας τες φτείρες σου».* Και επεξηγεί η εφημερίδα: *«Ως γνωστόν, λάωμα λέγουσιν οι Κύπριοι χωρικοί τον σεληνιασμόν. Στη διάρκεια της μάχης οι πιο πολλοί αντάλλασαν αστείους λόγους στο κυπριακό ιδίωμα, ακατανόητους στους συμπολεμιστές τους, ενώ από τα προχώματα που προβολούσαν τον εχθρό είχαν την μανίαν να σηκώνουν το κεφάλι τους για να δουν αν έπεσεν ο στόχος τους. Τούτο ετοίχισεν εις τινας την ζωήν»,* συμπληρώνει περίλυπος ο αυτόπτης πολεμικός ανταποκριτής...

Τα Θεσσαλικά τρένα στον πόλεμο

Η πολύπλευρη προσφορά των σιδηροδρόμων της Θεσσαλίας

Του Κώστα Ανδρουλιδάκη

Μηχανικό του ΟΣΕ – Ερευνητή της Ιστορίας των Ελληνικών Σιδηροδρόμων

ΟΤΑΝ ξέσπασε ο πόλεμος του '97 οι Θεσσαλικοί σιδηρόδρομοι λειτουργούσαν ήδη πάνω από δέκα χρόνια. Επρόκειτο για ένα τοπικό δίκτυο «μετρικής» γραμμής που εκτεινόταν σε δυο κλάδους. Ο πρώτος, με διαδρομή «Βόλος – Βελεστίνο – Λάρισα», πρωτολειτούργησε τον Απρίλιο του 1884 και ο άλλος, «Βόλος – Βελεστίνο – Φάρσαλα – Καρδίτσα – Τρίκαλα – Καλαμπάκα», τον Ιούνιο του 1886.

Χρηματοδότης του έργου ήταν ο ομογενής Θεόδωρος Μαυρογορδάτος, μεγαλοτραπεζίτης με έδρα την Κωνσταντινούπολη. Επί κεφαλής της τεχνικής κατασκευαστικής εταιρίας ήταν ο Ιταλός μηχανικός Εβαρίστο ντε Κίρικο, πατέρας του μεγάλου ζωγράφου Τζιόρτζιο ντε Κίρικο. Μετά την ολοκλήρωση του δικτύου, το Διοικητικό Συμβούλιο των Θεσσαλικών σιδηροδρόμων επέλεξε τον ντε Κίρικο ως μέλος του και το 1895 τον διόρισε και διευθυντή.

Αργότερα λειτούργησε και μια τρίτη διαδρομή, η γραμμή του Πηλίου, σε δυο περιόδους: «Βόλος – Λεχώνια» (1895) και «Λεχώνια – Μηλιές» (1903) με πολύ στενή σιδηροδρομική γραμμή¹.

Συνεργασία με το στρατό

Η συνεργασία ανάμεσα στους Θεσσαλικούς σιδηρόδρομους και στον ελληνικό στρατό, προς αντιμετώπιση της τουρκικής εισβολής, ξεκινάει τον Μάρτιο του 1897. Ο διευθυντής Ε. ντε Κίρικο, ο οποίος βρίσκεται σε διαρκή επαφή με τους αξιωματικούς του στρατού, δίνει εντολή σε σιδηροδρομικούς τεχνίτες ώστε, μαζί με στρατιώτες, να κατασκευάσουν οχυρωματικά έργα για να προστατευθούν τα ευπαθή σημεία του δικτύου και ιδιαίτερα οι γέφυρες.

Παράλληλα, δρομολογούνται πολλές έκτακτες αμαξοστοιχίες που παραλαμβάνουν τα στρατεύματά μας από το λιμάνι του Βόλου –όπου έχουν φθάσει από τη νότια Ελλάδα με τα πλοία του στόλου– και τα μεταφέρουν στο εσωτερικό της Θεσσαλίας στις γραμμές του μετώπου. Οι μετακινήσεις των στρατιωτικών μονάδων είναι συνεχείς και μαζικές, γι' αυτό χρησιμοποιείται όλο το τροχαίο υλικό των σιδηροδρόμων με όλο τους το προσωπικό σε συνεχή εγρήγορση. Επίσης, οι Θεσσαλικοί σιδηρόδρομοι μετατρέπουν πολλά φορτηγά βαγόνια σε κινητά νοσοκομεία για την παροχή πρώτων βοηθειών στους τραυματίες και για την ταχύτερη μεταφορά τους στο Βόλο.

Μετά τις πρώτες μάχες και καθώς ο στρατός μας αρχίζει να υποχωρεί, χιλιάδες τρομοκρατημένοι χωρικοί από το εσωτερικό της Θεσσαλίας κατηφορίζουν προς τη θάλασσα και πλημμυρίζουν το βολιώτικο λιμάνι. Προκειμένου να στεγασθούν οι πρόσφυγες, η σιδηροδρομική εταιρία τους παραχωρεί τις κτιριακές της εγκαταστάσεις και ταυτόχρονα τους μοιράζει τρόφιμα υπό μορφή συσσιτίου. Κατά τα τέλη Απριλίου, όταν πλέον οι Τούρκοι έχουν μπει στη Λάρισα, όλο σχεδόν το τροχαίο υλικό έχει συγκεντρωθεί στο Βόλο. Για να μην μπορέσει μάλιστα ο εχθρικός στρατός να χρησιμοποιήσει τα Θεσσαλικά τρένα, η στρατιωτική Διοίκηση δίνει διαταγή να αφαιρεθούν οι διωστήρες των ατμομηχανών και να μεταφερθούν προς φύλαξη σε πλοία του ελληνικού στόλου. Οι διωστήρες είναι οι μοχλοί που μεταφέρουν την κίνηση από την ατμομηχανή στους τροχούς και επομένως χωρίς αυτούς δεν είναι δυνατόν να κινηθεί η αμαξοστοι-

Η μάχη του Βελεστίνο. Τραυματίες του ελληνικού στρατού μεταφέρονται με βαγονέτα των Θεσσαλικών σιδηροδρόμων (σκίτσο ανταποκριτή «ILLUSTRATED LONDON NEWS», 22.5.1897).

χία. Ωστόσο, το μέτρο αυτό δεν πετυχαίνει παρά μόνο τις πρώτες μέρες. Κι αυτό διότι μία αμαξοστοιχία είχε ξεμείνει στην περιοχή της Καρδίτσας κι όταν οι Τούρκοι στις 5 Μαΐου κατέλαβαν το σιδηροδρομικό σταθμό των Φαρσάλων, απέκοψαν την επιστροφή της προς το Βόλο και την κατέλαβαν. Τρεις μέρες αργότερα, μπαίνοντας οι Τούρκοι στο Βόλο, καταλαμβάνουν τις σιδηροδρομικές εγκαταστάσεις και ασκούν εντονότερες πιέσεις, απευθύνοντας απειλές προς τον Ιταλό διευθυντή για να κινήσει και τα υπόλοιπα τρένα.

Λόγω της σθεναρής στάσεως του ντε Κίρικο, οι τουρκικές αρχές του αφαιρούν κάθε αρμοδιότητα και ορίζουν Διευθυντή έναν φιλότουρκο Γερμανό μηχανικό, ο οποίος είχε εργασθεί και κατά το παρελθόν στα Θεσσαλικά τρένα. Ωστόσο, παρόλη την ένταση ο ντε Κίρικο φέρνεται διπλωματικότερα. Προσπαθεί να κερδίσει πλεονεκτήματα εκμεταλλευόμενος μία παλαιά του γνωριμία με τον Ετέμ Πασά, τον επικεφαλής της τουρκικής εισβολής. Η

γνωριμία αυτή χρονολογείται από την εποχή που ο Ιταλός μηχανικός ζούσε στην Κωνσταντινούπολη, πριν έρθει στην Ελλάδα. Ταυτόχρονα χρησιμοποιεί την Ιταλική του υπηκοότητα για να πραγματοποιεί επαφές με τους πρόξενους των μεγάλων δυνάμεων και με τους αρχηγούς των στόλων τους στο λιμάνι του Βόλου.

Παράλληλα, ο Θ. Μαυρογορδάτος, έχοντας ρωσική υπηκοότητα προβαίνει από την Κωνσταντινούπολη σε ενέργειες προς την εκεί ρωσική πρεσβεία και, χάρη στην τσαρική επιρροή, πετυχαίνει να επανέλθουν τα Θεσσαλικά τρένα υπό την ελληνική κυριαρχία και διεύθυνση, μέσα σε 73 μέρες μετά την είσοδο των Τούρκων στο Βόλο. Μέσα στους επόμενους μήνες η σιδηροδρομική ζωή στη Θεσσαλία ξαναβρίσκει, όσο είναι δυνατόν, το ρυθμό της.

Σημείωση:

1) «Επτά Ημέρες» της «Καθημερινής»: «Βόλος, τόποι και πρόσωπα», 30.1.994, «Ελληνικοί Σιδηρόδρομοι» 15.10.1995.

Γεώργιος Ροϊλός (1867–1928). «Η μάχη των Φαρσάλων». Ο αρχιστράτηγος Κωνσταντίνος με το επιτελείο του κατευθύνεται στην πρώτη γραμμή. Στο βάθος οι φάλαγγες του ελληνικού στρατού σε ανάπτυξη μάχης. Μπροστά, μεταφορά τραυματιών. (Λάδι σε μουσαμά, Πινακοθήκη Ε. Αβέρωφ).

Ένας ζωγράφος στα χαρακώματα

Ο Γεώργιος Ροϊλός απεικόνισε με ρεαλισμό την ατμόσφαιρα του πολέμου

Της **Ολγας Μεντζαφού - Πολύζου**

Επιμελήτριας της Εθνικής Πινακοθήκης

ΜΕ ΤΙΣ ΡΙΖΙΚΕΣ αλλαγές που συντελέστηκαν στη σκέψη κατά το 19ο αιώνα, αλλά και την αναθεώρηση των απόψεων για την αντιμετώπιση του ανθρώπου, απόρροια των ιδεών του Διαφωτισμού, που είχαν ευρύτατα διαδοθεί με τη Γαλλική Επανάσταση, φυσικό επακόλουθο ήταν να επέλθει ολοσχερής μεταβολή και στον τρόπο αντιμετώπισης της ιστορίας και κατ'επέκταση και στον τρόπο απεικόνισης των ιστορικών σκηνών από τους καλλιτέχνες. Η εμπνευσμένη από το κλασικό ιδεώδες της ελληνορωμαϊκής εποχής ζωγραφική έπαψε να συγκεντρώνει την προσοχή του κοινού, το οποίο λόγω της αφύπνισης της εθνικής συνείδησης και της αναζήτησης ερεισμάτων στη δική τους ιστορία, ικανοποιείται περισσότερο με τα σύγχρονα πολεμικά γεγονότα και την αμείλικτη αλλά τόσο κοντινή του φρικτή πραγματικότητα των συγκρούσεων στα πεδία των μαχών. Οι καλλιτέχνες, απομυθοποιώντας τους πολεμιστές, τους οποίους αντιμετώπιζον πλέον ως κοινούς ανθρώπους και όχι ως μαχόμενους ήρωες, στρέφουν την προσοχή

τους στον απλό στρατιώτη που επωμίζεται το βάρος των μαχών και υφίσταται τις κακουχίες του πολέμου. Ο κίνδυνος, η σύγχυση, η βαρβαρότητα, η απογοήτευση και όχι ο ηρωισμός, η υπερηφάνεια, η πατριωτική έξαρση είναι οι κύριοι πρωταγωνιστές των ζωγραφικών αυτών συνθέσεων.

Οι καλλιτέχνες, στην επιδίωξή τους να καταγράψουν με ακρίβεια τα πάθη των απλών ανθρώπων, βρίσκονται συχνά οι ίδιοι μέσα στη δίνη των μαχών. Άλλοτε ως παρατηρητές και άλλοτε ως πολεμιστές, μεταφέρουν τα συμβάντα στο θεατή ως αυτόπτες μάρτυρες, καθιστώντας την ειδησεογραφική αυτή ζωγραφική τεκμήριο ενός πραγματικού γεγονότος, παίζοντας το ρόλο που σήμερα κατέχει η φωτογραφία, το ρεπορτάζ ή η τηλεόραση.

Συμμετέχοντας ως απλός στρατιώτης στον ατυχή πόλεμο του 1897 ο Γεώργιος Ροϊλός (1867 – 1928) απεικόνισε πολεμικές σκηνές, στις οποίες είναι εμφανείς οι νέες αυτές αντιλήψεις. Στη σειρά των πινάκων «Η Μάχη των Φαρσάλων», «Δελέρια», «Γεντζέλια» ή σε έργα με ακόμη πιο χαρακτηριστικούς τίτλους όπως «Πανικός», «Από την οπισθοχώρηση, 1897»,

μαρτυρά και καταγράφει τον πανικό, την αλλοφροσύνη, αλλά και την ταπείνωση του ελληνικού στρατού από την ήττα. Το σημειωματάριό του γεμίζει στοιχεία που αργότερα, όταν θα βρεθεί στο εργαστήριό του, θα οργανωθούν σε μεγάλες συνθέσεις, όπου ο ρεαλισμός των γεγονότων θα αποδοθεί μέσα από το πρίσμα του προσωπικού του βιώματος. Με τη διάθεση τεκμηρίωσης που χαρακτηρίζει αυτή τη ζωγραφική, περιγράφονται με σεβασμό ο χώρος, τα πρόσωπα, τα ενδύματα, οι κινήσεις των στρατευμάτων. Παράλληλα ο Ροϊλός, υιοθετώντας νέες τεχνικές και τεχνοτροπικές εκφράσεις, επιλεγμένες από τις πλούσιες εμπειρίες που είχε αποκομίσει από τα ταξίδια του στην Ευρώπη, οδηγήθηκε σε μια ιδιότυπη ερμηνεία της φύσης και του ρόλου του φωτός, για την απόδοση του οποίου χρησιμοποίησε χρωματικές τολμηρότητες που επιτείνουν την ένταση της πολεμικής στιγμής.

Η «Μάχη των Φαρσάλων»

Στη «Μάχη των Φαρσάλων», της Πινακοθήκης Ε. Αβέρωφ στο Μέτσοβο, η πανοραμική άποψη του

πεδίου τη μάχης, ο μεγάλος αριθμός των συγκροτημένων σε ομάδες προσώπων, ο διηγηματικός χαρακτήρας, η έμφαση στην κίνηση με την οποία ο ζωγράφος προσπαθεί να συλλάβει τη δράση και την έξαψη της σύγκρουσης, είναι στοιχεία που εκφράζουν δυναμισμό και αλήθεια. Οργανωμένος ο πίνακας σε παράλληλες ζώνες, φέρνει σε πρώτο πλάνο τους τραυματίες στο βάθος μαίνεται η μάχη, ενώ ο Διάδοχος με το επιτελείο του κινούνται κάπου ενδιάμεσα.

Ο Ροϊλός δεν αρκέστηκε στα άπειρα σχεδιάσματα που έφερε μαζί του από τα πεδία των μαχών. Στην επιδίωξή του να αποδώσει τα ακριβή αναγνωρίσιμα φυσιογνωμικά χαρακτηριστικά του Διαδόχου και των επιτελών του αξιωματικών, τους ζήτησε να περάσουν από το εργαστήριό του και να ποζάρουν.

Ακόμα και μέσα στους στρατιωτικούς στάβλους ανάλωσε ο Ροϊλός μήνες, σχεδιάζοντας και δεσμεύοντας κινήσεις των αλόγων. Οπλα, εξαρτήματα, στολές, αποδίδονται με τη λεπτομερειακή περιγραφή μιας ιστορικής μαρτυρίας. «Τίποτε δεν εμπήκε στον πίνακα αυτόν, που να μην εσχεδιάσθη εκ του φυσικού, που να μην είναι ζωή και αλήθεια» θα επισημάνει λίγα χρόνια

αργότερα ο Παύλος Νιρβάνας σε άρθρο του για το ζωγράφο στη Νέα Εστία το 1928.

Το μισό και πλέον του πίνακα αφιερώνεται στην απόδοση του ουρανού με τις αντιθέσεις του γαλάζιου και της ώχρας, ενώ ο ενεργητικός χαρακτήρας του χρώματος στο έντονο πράσινο της πεδιάδας και στην κινούμενη από την ένταση της μάχης χλόη, προσθέτουν στο έργο φυσικότητα και παλμό. Τη φευγαλέα όμως εντύπωση της ιστορικής στιγμής, συλλαμβάνει με περισσότερη τολμηρότητα σ' ένα επεισόδιο της Μάχης των Φαρσάλων, στο μικρότερο σε διαστάσεις πίνακα που ανήκει στη Συλλογή Κουτλίδη. Μέσα από τα σύννεφα του ουρανού και την αντάρα του πολέμου που γίνεται ένα με τη σκόνη από τα ποδοβολητά των αλόγων, προβάλλουν ιππείς που απεγνωσμένα δίνουν τη μάχη προσπαθώντας να επιτύχουν την αίσια έκβασή της. Παρά τη συντηρητική χρωματολογία, ελεύθερες χρωματικές επιφάνειες και διάλυση των περιγραμμάτων μαζί με την αίσθηση της κίνησης και της ρευστότητας προδίδουν ιμπρεσιονιστικές τάσεις που στο τέλος του αιώνα κάνουν δειλά την εμφάνισή τους και στην Ελλάδα.

Απογοήτευση και καρτερία

Αν όμως στη «Μάχη των Φαρσάλων» διατηρείται στα πρόσωπα των στρατιωτών κάποια ελπίδα για την έκβαση του πολέμου, τα άλλα δύο έργα της σειράς, «Γεντζέλια» και «Δελέρια», χαρακτηρίζονται από απογοήτευση και καρτερία. Στα Γεντζέλια αποκαμωμένοι στρατιώτες στην άκρη ενός ρυακιού προσπαθούν να ξεδιψάσουν ή να περιποιηθούν τα τραύματά τους. Η ώρα του δειλινού δίνει ένα λυρικό χαρακτήρα στο έργο, ενώ τα χρώματα σε χαμηλούς τόνους προσθέτουν μελαγχολία που επιτείνει την εικόνα των αποθαρρυσμένων από την ήττα στρατιωτών.

Ο καρτερικός χαρακτήρας των έργων του Ροΐλου από τον πόλεμο του 1897, ενόχλησε τους συγχρόνους του. Ο Ντε Κίρικο στις «Αναμνήσεις από τη ζωή μου» όπου αναφέρεται στην έκθεση που είδε στην Αθήνα, περιγράφει εντυπωσιασμένος ένα ρόλο του Ροΐλου, που σύμφωνα με τα όσα διηγείται μπορεί να ταυτισθεί με τα «Δελέρια» και δεν παραλείπει να εκφράσει τη δυσαρέσκειά του για τα ειρωνικά σχόλια του κριτικού κάποιας εφημερίδας. Ο νεκρός στρατιώτης στο πρώτο πλάνο στην άκρη του πίνακα, δεξιά, δεν είναι ο «πεσών ηρωικά μαχόμενος» για την πατρίδα, που στην ακαδημαϊκή παράδοση θα καταλάμβανε το κέντρο του έργου ως δίδαγμα ηθικού μεγαλείου, αλλά κάποιος άτυχος που κοιτάει νεκρός παράμερα, χωρίς καν να προσελκύει βλέμματα συμπάθειας των συναγωνιστών του, οι οποίοι προσπαθούν να προφυλαχθούν από τη μάχη που μαί-

Γεώργιος Ροΐλος. «Επεισόδιο από τη μάχη των Φαρσάλων». (Λάδι σε μουσαμά, Εθνική Πινακοθήκη – Ίδρυμα Ευριπ. Κουτλίδη).

Γεώργιος Ροΐλος. «Γεντζέλια». Αποκαμωμένοι στρατιώτες σε μια ανάπαυλα της μάχης. (Εθνική Πινακοθήκη).

νεται στο βάθος, πίσω από ένα ερειπωμένο σπίτι.

Μέσα από μια οπτική γωνία που στερείται ρητορίας και θριαμβευτικού ύφους, που να εξυμνεί πράξεις αυτοθυσίας και ηθικού μεγαλείου, οι σκηνές από τις μάχες στη

Θεσσαλική πεδιάδα αναδεικνύουν ως κύριο πρωταγωνιστή τον πόλεμο και τις συνέπειές του. Σκοπός του Ροΐλου δεν είναι να εκθειάσει ήρωες μιας συγκεκριμένης στιγμής του πολέμου, αλλά να καταγράψει τα πάθη ενός ολόκληρου

στρατού, που δεν είναι τίποτε άλλο παρά τα πάθη των απλών ανθρώπων. Η ηρωική ιστορική ζωγραφική μεταλλάσσεται εδώ σε ρεαλιστική τεκμηρίωση της ιστορίας, μέσα από τα δεινά που κάθε πόλεμος, νικηφόρος ή μη, συνεπάγεται.

Αριστερά: Ομολογία του δανείου ύψους 150 εκατ. χρυσών γαλλικών φράγκων, που συνήψε η Ελλάδα το 1898, με την εγγύηση των Προστάτιδων Δυνάμεων (Μ. Βρετανίας, Γαλλίας και Ρωσίας). Τα 93,4 εκατ. χρησιμοποιήθηκαν για την πληρωμή της πολεμικής αποζημίωσης που απαιτήσε η Πύλη, μετά τον πόλεμο του 1897, ενώ το υπόλοιπο ποσό διατέθηκε για να τακτοποιηθούν τα οικονομικά του κράτους. Δεξιά: Μετοχή της Νέας Εταιρίας της Διώρυγας της Κορίνθου. Φέρει χαρτόσημο της ΔΟΕ, η οποία είχε, μεταξύ άλλων, την εποπτεία της συγκέντρωσης και της χρήσης των εσόδων από τα τέλη των χαρτοσήμων του ελληνικού κράτους.

Διεθνής Οικονομική Επιτροπή

Η σύστασή της ως αποτέλεσμα του ατυχούς πολέμου και ο ρόλος της στην οικονομία της χώρας

Της **Ιωάννας Μινογλου**
Οικονομικού Ιστορικού

Ο ΕΠΙΛΟΓΟΣ του πολέμου του 1897 ήταν η Συνθήκη Ειρήνης, που υπεγράφη στην Κωνσταντινούπολη τον Δεκέμβριο του ίδιου έτους. Σύμφωνα με αυτή, η Ελλάδα όφειλε στην Τουρκία πολεμική αποζημίωση ύψους 4 εκατομμυρίων τουρκικών λιρών. Το ελληνικό κράτος αδυνατούσε όμως να καταβάλει το ποσό· ήταν ήδη υπερχρεωμένο: τέσσερα χρόνια νωρίτερα, το 1893, είχε αναγκασθεί να κηρύξει μερική στάση πληρωμών, ευρισκόμενο έτσι de facto αποκλεισμένο από τη διεθνή κεφαλαιαγορά.

Τότε, με παρέμβαση των τριών Προστάτιδων Δυνάμεων (Μ. Βρετανίας, Γαλλίας και Ρωσίας), προτάθηκε κάποια λύση στο αδιέξοδο που είχε προκύψει. Η Ελλάδα θα μπορούσε να εξασφαλίσει τα απαιτούμενα, συνάπτοντας «Ηγγυημένο δάνειο».

Αυτό και έγινε. Ετσι, τον Μάρτιο του 1898, συνήφθη δάνειο ύψους 150 εκατομμυρίων χρυσών γαλλικών φράγκων, από τα οποία τα 94,3 εκατομ. αποτελούσαν την απαίτηση της Πύλης. Απέμεναν άλλα 55,7 εκατομ. Όμως η χώρα δεν θα μπορούσε να τα διαχειρισθεί ελεύθερα. Ως αντάλλαγμα των εγγυήσεων, είχε ήδη δεσμευθεί να χρησιμοποιήσει αυτό το ποσό για:

— Την πληρωμή των τοκοχρεολυσίων του 1897 για το ήδη υπάρχον εξωτερικό χρέος,

— Τη μετατροπή του κυμαινόμενου χρέους των 31 εκατομ. φράγκων και

— Την κάλυψη του ελλείμματος του κρατικού προϋπολογισμού για το 1897.

Με άλλα λόγια, το κράτος ήταν υποχρεωμένο να άρει άμεσα τη στάση πληρωμών και να ισοσκελίσει τον προϋπολογισμό του. Ταυτόχρονα, κλήθηκε να δεχθεί την επι-

βολή θεσμοθετημένης διεθνούς εποπτείας στα δημόσια οικονομικά.

Ήδη, με το Νόμο περί Ελέγχου, που είχε εκδοθεί ένα μήνα νωρίτερα (Φεβρουάριος 1898), οι τρεις Προστάτιδες Δυνάμεις, από κοινού με τις άλλες τρεις μεσολαβήτριες χώρες στον Ελληνο-τουρκικό πόλεμο (Γερμανία, Ιταλία και Αυστρία), συνέστησαν τη Διεθνή Επιτροπή Ελέγχου (International Commission of Control). Η επιτροπή αυτή ήταν βεβαίως αυτόνομη, όμως τα έξοδά της βάραιναν εξ ολοκλήρου το ελληνικό κράτος. Παρά το ότι ο θεσμός αυτός μετονομάστηκε, το 1899, σε Διεθνή Οικονομική Επιτροπή, στην ελληνική κοινωνία παρέμεινε γνωστός ως «ο Έλεγχος».

Η ΔΟΕ είχε εξαμελή διοίκηση, καθώς κάθε μεσολαβήτρια χώρα διόριζε από ένα διπλωμάτη της ως μέλος, αλλά σχεδόν εξαρχής έγινε φανερό ότι η Μ. Βρετανία ήταν ε-

κείνη που είχε τον πρώτο λόγο στη διαμόρφωση της πολιτικής της.

Η διεθνής εμπειρία

Η Ελλάδα δεν ήταν η μόνη χώρα που είχε υποστεί, κατά τον 19ο αιώνα, την επιβολή μακροοικονομικής διαχείρισης από τους πιστωτές της. Η Αργεντινή, η Βραζιλία, αλλά ακόμα και αυτή η Οθωμανική αυτοκρατορία είχαν γνωρίσει παρόμοιες εμπειρίες.

Αυτό που πρέπει να υπενθυμίσουμε εδώ είναι ότι «έλεγχος» μπορούσε να έχει επιβληθεί στην Ελλάδα και νωρίτερα –αναφερόμαστε βεβαίως στην πτώχευση του 1843– όμως οι ξένοι πιστωτές δεν είχαν θελήσει τότε να εκμεταλλευθούν την ευκαιρία. Σε εκείνη την περίπτωση, οι Προστάτιδες Δυνάμεις προτίμησαν να κρατήσουν μια στάση αναμονής. Ετσι, απέφυγαν να παρέμβουν στα οικονομικά του κράτους, αν και οι όροι του «Δανείου της Ανεξαρτησίας»

Φυγή αμάχων μετά την κατάληψη της Λάρισας από τους Τούρκους, στις 13 Απριλίου 1897. Μία ημέρα πριν, την πόλη είχε εγκαταλείψει ο ελληνικός στρατός. Μεταξύ των αμάχων διακρίνονται και στρατιώτες αποκομμένοι από τα τμήματά τους. Θύματα όλοι του ατυχούς Ελληνοτουρκικού πολέμου, αποτέλεσμα του οποίου υπήρξε και η υποβολή στην Ελλάδα διεθνούς οικονομικού ελέγχου. (Γεννάδειος Βιβλιοθήκη).

τους παρείχαν σαφώς τη δυνατότητα άμεσης ανάμειξης στη διαχείριση των δημοσιονομικών.

Αρκέστηκαν, το 1857, σε μια διερευνητική εξέταση των αιτιών της οικονομικής αφερεγγυότητας του ελληνικού κράτους: το πόρισμα στο οποίο κατέληξε η εντεταλμένη για τούτο επιτροπή επισημαίνει, μεταξύ άλλων, την ανάγκη φορολογικής μεταρρύθμισης και μείωσης του μεγέθους του προϋπολογισμού –ειδικότερα του σκέλους του που αφορούσε στις στρατιωτικές δαπάνες– χωρίς όμως να τις επιβάλλει.

Η μη αξιοποίηση, κατά οιονδήποτε τρόπο, αυτών των παραινετικών επισημάνσεων οδηγεί, έως το 1898, στην παγίωση μιας συγκεκριμένης αντίληψης για την Ελλάδα, την οποία καλλιεργούν κυρίως οι γραφειοκράτες της Μ. Βρετανίας, αλλά υιοθετούν και οι λοιπές Μεγάλες Δυνάμεις. Σύμφωνα με αυτή, το ελληνικό κράτος είναι κακοοργανωμένο, υπερτροφικό και παρεμβατικό, αποτελεί, επομένως, τον βασικό ανασταλτικό παράγοντα για την οικονομική πρόοδο και ανάπτυξη της χώρας.

Η παρέμβαση της ΔΟΕ

Πρωταρχικός λόγος ύπαρξης της ΔΟΕ ήταν η εξασφάλιση του μεγαλύτερου δυνατού κέρδους για τους ομολογιούχους που εκπροσωπούσε. Για την επίτευξη αυτού του στόχου, ανέλαβε την εποπτεία της συγκέντρωσης και της χρήσης των εσόδων από τα μονοπώλια, το φόρο κατανάλησης στον καπνό, τα τέλη χαρτοσήμου και τους δασμούς του τελωνείου του Πειραιά. Αυτές οι

πρόσοδοι, που αναλογούσαν, το 1898, στο 35% των τακτικών εσόδων του κράτους, είχαν δοθεί ως εγγύηση για τη σύναψη του «Ηγγυημένου δανείου», των ξένων κρατικών δανείων μετά το 1881 (των ονομαζομένων «παλαιών χρυσών»), καθώς και του Δανείου της Ανεξαρτησίας.

Η παρέμβαση της ΔΟΕ στα δημοσιονομικά θέματα συμπληρωνόταν από τη σχεδόν απόλυτη κυριαρχία της στη νομισματική πολιτική, η οποία και διατηρήθηκε έως τον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο. Όταν ιδρύθηκε η ΔΟΕ, το 1898, η εξωτερική αξία της δραχμής είχε πέσει σημαντικά. Ενώ το 1882 η δραχμή είχε ισοτιμία (1:1) με το γαλλικό φράγκο, με την πάροδο των ετών υπέστη σοβαρή υποτίμηση, κυρίως λόγω της αύξησης κυκλοφορίας του χαρτονομίσματος για την κάλυψη του ελλείμματος του κρατικού προϋπολογισμού. Η αποκατάσταση αυτής της ισοτιμίας ενδιέφερε άμεσα τη ΔΟΕ, καθώς η ανατίμηση της δραχμής θα εξασφάλιζε στους ομολογιούχους ένα επιπλέον κέρδος.

Ο Νόμος του Ελέγχου του 1898, την εφαρμογή του οποίου επέβλεπε η ΔΟΕ, διέγραφε με σαφήνεια την περιοριστική νομισματική πολιτική που ήταν πλέον υποχρεωμένο να ακολουθήσει το κράτος. Στο πλαίσιο της «αρχής του μικρού κράτους», κατοχυρώθηκε ένας βαθμός αυτοτέλειας της Εθνικής Τραπέζης, που ήταν ιδιωτικός οργανισμός με δημόσιες αρμοδιότητες, όπως το πρόνομο έκδοσης χαρτονομίσματος. Συγκεκριμένα, αφαιρέθηκε από το κράτος η δυνατότητα χρησιμοποίη-

σης της ΕΤΕ ως εκτυπωτικού μηχανισμού χρήματος για την κάλυψη του ελλείμματος. Επιπλέον, έπρεπε ετησίως να αποσύρονται από την κυκλοφορία τουλάχιστον 2 εκατομ. δραχμές, μέχρι να μειωθεί η αναγκαστική κυκλοφορία, από τα 74 εκατομ. δραχμές, στα 40 εκατομμύρια. Τέλος, στο ήμισυ έπρεπε να μειωθεί και η συνολική αξία των κυκλοφορούντων εντόκων γραμματίων.

Ετσι, με την περιοριστική αυτή πολιτική που ακολουθήθηκε, το 1909 η δραχμή πέτυχε, επιτέλους, την πολυπόθητη ισοτιμία με το γαλλικό φράγκο. Ενα χρόνο αργότερα, το 1910, πέρασε –με τη «συγκατάθεση» της ΔΟΕ– και ο Νόμος Βαλαωρίτη, με τον οποίο, εμμέσως βέβαια και ανενπισημώς, συνδεόταν η δραχμή με τον κανόνα χρυσού.

Η ΔΟΕ καταργήθηκε στη διάρκεια του Β΄ Παγκοσμίου πολέμου, κατόπιν πρωτοβουλίας της ελληνικής κυβέρνησης. Ο ρόλος της ως διαχειριστού του εξωτερικού χρέους είχε ήδη υποστεί διαβρώσεις, κυρίως με την πτώχευση του 1932, ενώ σχεδόν μια δεκαετία νωρίτερα είχε ατονήσει και η ισχύς της στα νομισματικά.

Επιχειρώντας έναν πρώτο απολογισμό της ΔΟΕ, πρέπει να σταθούμε σε δύο κυρίως σημεία:

— Παρά τον περιορισμό της κυριαρχίας του κράτους, η ΔΟΕ προσέφερε εμμέσως στη χώρα μια υπηρεσία: η παρουσία της δημιούργησε στο εξωτερικό ένα κλίμα εμπιστοσύνης προς την Ελλάδα, για την τακτοποίηση των δημοσιονομικών της υποθέσεων. Παράλληλα, ενισχύθηκε η δανειοληπτική ικανότητα του κρά-

τους στη διεθνή κεφαλαιαγορά, καθώς η ΔΟΕ δέχθηκε να διαδραματίζει ρόλο εγγυητή στα εξωτερικά δάνεια που συνήφθησαν μετά το 1898 και έως τον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο.

Επίσης, η συστατική οικονομική πολιτική –παρά τις επικρίσεις που δέχθηκε– είχε ορισμένες θετικές συνέπειες. Η ανατίμηση της δραχμής, για παράδειγμα, καρπός αυτής ακριβώς της πολιτικής, ενίσχυσε την προσέλκυση στη χώρα ξένων κεφαλαίων και μεταναστευτικών εμβασμάτων.

— Μπορεί κανείς να θεωρήσει την περίπτωση της ΔΟΕ ως το πρώτο πείραμα μεταφύτευσης στον ελληνικό χώρο της «αρχής του μικρού κράτους» (μικρός και ισοσκελισμένος προϋπολογισμός, σχετική αυτονομία της ΕΤΕ), αλλά και εναρμόνισης της Ελλάδας προς την επικρατούσα διεθνή νομισματική τάξη, πράγμα που συνέπιπτε με τις επιθυμίες των πιστωτριών χωρών.

Βέβαια, με το χρόνο, αλλάζει το περιεχόμενο της εξωτερικής οικονομικής παρέμβασης. Στη δεκαετία του 1920, η Ελλάδα θα γνωρίσει μια διαφορετική μορφή της: η Κοινωνία των Εθνών, στο πλαίσιο εφαρμογής κάποιων προγραμμάτων ανασυγκρότησης σε πολλές ευρωπαϊκές χώρες, εφαρμόζει και ένα πρόγραμμα για τη σταθεροποίηση της δραχμής και την πρόσδεσή της, επισήμως, στον κανόνα του συναλλάγματος χρυσού. Αργότερα, την περίοδο 1947–52 και εξής, με το σχέδιο Μάρσαλ, θα επιζητηθεί η δημιουργία μιας οικονομίας ανοιχτής αγοράς, με άρση όλων των εμπορικών περιορισμών.

Ο πόλεμος του 1897 στη λογοτεχνία

Από την πτώχευση της πολιτικής στην ανθοφορία του λόγου

Του **Χ.Α. Καράογλου**

Επίκουρον Καθηγητή ΑΠΘ

Κι όμως σε τέτοιο με αυτόν εφθάσαμε σημείο που ήτο το Ρωμέικο σωστό φρενοκομείο

(Β. Μαντής, «Ο ψευτοπόλεμος του 1897»).

ΤΟΥΤΗ την Ανοιξη συμπληρώνονται εκατό χρόνια από τον Πόλεμο και την ταπεινωτική ήττα του 1897. Το κλίμα του άκρατου ενθουσιασμού και της εθνικής ανάτασης που είχε καλλιεργηθεί προηγουμένως, καθιστούσε την ήττα ακόμα πιο οδυνηρή. Ενα μόλις χρόνο πριν, οι πρώτοι Ολυμπιακοί Αγώνες ικανοποιούσαν πλήρως την εθνική φιλαυτία. Η τυχωδιστική επένδυση στον Πόλεμο του 1897 σημαντικών εθνικών και ιδεολογικών κεφαλαίων (των αλυτρωτικών ελπίδων και των μεγαλοϊδεατικών οραμάτων) όχι μόνο δεν απέφερε κανένα κέρδος, αλλά οδήγησε στη χρεωκοπία τους. Ο πόλεμος αποδείχθηκε τελικά κάτι σαν αλβανική παρατράπεζα. Η (υπερ)ευαίσθητη εθνική συνείδηση ήταν αναγκασμένη να προσαρμοστεί σε μιαν απότομη αλλαγή θερμοκρασίας: από τον υψηλό πυρετό και την έξαψη το 1896, στο πολικό ψύχος της ήττας.

Τα συγκλονιστικά γεγονότα δεν ήταν δυνατόν να αφήσουν αδιάφορους τους λογοτέχνες – ευαίσθητους δέκτες του σφυγμού του καιρού τους. Ιδού πως περιγράφει ο Περικλής Γιαννόπουλος, στα 1906, την κατάσταση: «*Εποχή τον 1897. (...) Η Ελλάς ολόκληρη; Πτώμα αποσπντηθέν, μένον εις τον Ήλιον, χωρίς να είναι δυνατόν ούτε να ταριχευθεί. Οι Διάδοχοι αλληλοσκοτωνόμενοι, ποιος θα πρωτοκόψει το Πόδι του Νεκρού, διά να αρχηγήσει δι' αυτού του Λαβάρου*». Ο αριθμός των λογοτεχνικών κειμένων που, με όποιον τρόπο αναφέρονται στον Πόλεμο του 1897 πρέπει να είναι αξιοσημείωτα υψηλός. Βέβαια, τα ποσοτικά μεγέθη έχουν τη δική τους σημασία, που όμως δεν μπορεί προσώρας να εκτιμηθεί. Εξαιρώντας τα δύο σημαντικότερα πεζογραφικά έργα, τον «Λαγκά» του Δ. Βουτυρά και «Το βάπτισμα» του Μ. Μητσάκη, τα οποία σχολίασε ο Παντελής Βουτουρής (περ. Σημείο, τ. 3) θα παρουσιάσω εν συντομία ποιητικά και πεζά κείμενα, άνισα και διαφορετικά μεταξύ τους. Σημειωτέον ότι όλα γράφονται ή και δημοσιεύονται αμέσως μετά τα γεγονότα, ή λίγα χρόνια αργότερα, όταν οι μνήμες είναι πολύ νωπές.

Όσον αφορά το κλίμα που προηγήθηκε της ήττας, το κλίμα της εθνικής ανάτασης και του φιλοπόλεμου ενθουσιασμού, αρκούμαι σ' ένα μόνο δείγμα, στο ποίημα του Παλαμά. «Το κήρυγμα των Υδραίων» (δημ. 1891), εμπνευσμένο από ένα «παλαιόν Υδραϊκόν έγγραφον» των καπετα-

Ο Δημοσθένης Βουτυράς έκανε την εντυπωσιακή του εμφάνιση στα νεοελληνικά γράμματα με την πρώτη συλλογή διηγημάτων του «Ο Λαγκάς και άλλα διηγήματα» (1901). Ο Λαγκάς είναι ένα από τα πεζογραφικά έργα με αναφορές στον πόλεμο του 1897.

ναίων του 1821. Η επιγραφή και το ποίημα υπόσχονται δόξα και τιμή σε όσους σκοτώνονται για την Πατρίδα: *Η δόξα από τη νύχτα τον θανάτον / γεννιέται σαν αυγή ροδοβαμμένη / μεσ' στην καρδιά του Γένους τόνομά του / γραφτό θα μένει*. Κατόπιν, έρχεται η αγαλλίαση από το όραμα της Μεγάλης Ιδέας: *Και θα εν' η Ελλάδα, ως πρώτα, και μεγάλη, θα ξαπλωθεί σ' Ανατολή και Δύση*. Μια διαφορετική απόδοση του ίδιου κλίματος, πλησιέστερη σε μια «λαϊκίζουσα» αίσθηση, απαντάται στον Σουρή, τον στιχουργό της επικαιρότητας· στον Ρωμιό του, δημοσιεύει μια σειρά ποιημάτων που αναφέρονται σε διάφορα ηρωικά και εθνεγερτικά επεισόδια και στιγμές, από την Επανάσταση της Κρήτης και την αναχώρηση του στόλου έως τη δράση της Εθνικής Εταιρείας.

Φευγάτη ελπίδα...

Αμέσως μετά το κλίμα της ανάτασης ακολούθησε το κλίμα της ραγδαίας πτώσης. Η αντίθεση των αισθημάτων αποτυπώνεται στην ποιητική συλλογή του Ζαχ. Παπαντωνίου,

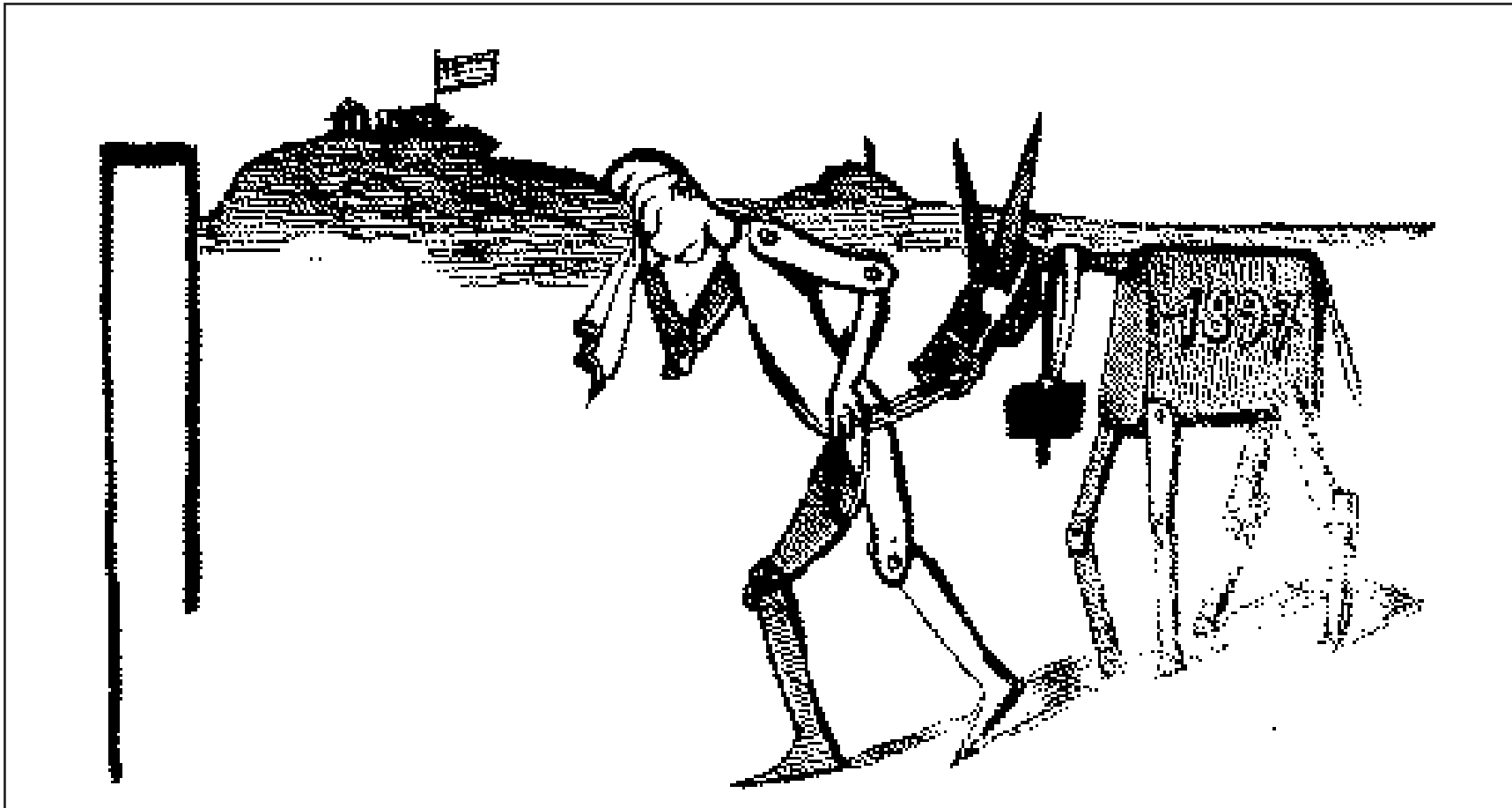
με τίτλο *Πολεμικά Τραγούδια* (1898), αφιερωμένη «Στις ψυχές που επήρεν ο πόλεμος». Εδώ, κυριαρχεί, βέβαια, η ελεγεία για τους νεκρούς στρατιώτες, ο πόνος των ζωντανών (της μάνας, της γυναίκας, κ.λπ.) και οι εικόνες της καταστροφής. Κατόπιν, ο ποιητής, ως εκφραστής της εθνικής συνείδησης, θα αποτυπώσει τον καημό από τη διάψευση των μεγαλοϊδετικών προσδοκιών: «*Σ' είδα γαλανόλευκη, μακρυνά μου, σ' είδα! / Όμως ήσσαν όνειρο, και φευγάτη ελπίδα...*», λέγει η Αγία Σοφία στο ομότιτλο ποίημα. Σε τέσσερα τουλάχιστον ποιήματα (των Ιω. Τσακασιάνου, Γ. Σουρή, Θεμ. Σολομού και Αρ. Προβελέγγιου), η εθνική συμφορά συμπυκνώνεται σε ένα συγκεκριμένο επεισόδιο: οι κάτοικοι της Κουτσούφλιανης (της σημερινής Βερδικούσσας Τρικάλων) καίνε το βιο τους, επειδή είναι αναγκασμένοι να εγκαταλείψουν το χωριό τους που θα περνούσε στην τουρκική επικράτεια.

Η «Μαριγίτσα, Κρητικό διήγημα» του Αργύρη Εφταλιώτη (δημ. 1897), αν και δεν αναφέρεται στην ήττα του 1897, ιχνογραφεί το σύγχρονο εθνικό δράμα και την ταπει-

νωση μέσω της ιστορίας. Η υπόθεση εκτυλίσσεται στην Κρήτη, στα 1824, δηλαδή σε μιαν άλλη κρίσιμη στιγμή του έθνους, όταν η Επανάσταση έχει σχεδόν ηττηθεί. Η αντιστοιχία του χρόνου της μυθοπλασίας με τον χρόνο γραφής είναι φανερή. Όμως, αν και θεματοποιούνται πραγματικά πρόσωπα και γεγονότα, η εθνική ταπείνωση εκφράζεται εναργέστερα μέσω των πλασματικών επεισοδίων: Η αιχμάλωτη Μαριγίτσα και άλλες νεαρές συγχωριανές της οδηγούνται από το ορεινό Μελιδόνι προς το λιμάνι της Σούδας με προορισμό τα σκλαβοπάζαρα της Ανατολής. Οι λεπτομέρειες της αφήγησης (λ.χ. οι μαύρες σκέψεις της Μαριγίτσας, η βασανιστική πορεία τους, η συμπεριφορά των Τούρκων στρατιωτών κ.λπ.) διαμορφώνουν μιαν ατμόσφαιρα σύστοιχη με την ατμόσφαιρα του 1897.

Μέσα σε συνθήκες ταπείνωσης, η εθνική συνείδηση χρειάζεται κάποιο έρεισμα, μιαν αντίρροπη κατάσταση, που θα λειτουργεί σαν βάλσαμο της πληγωμένης υπερηφάνειας. Η λύση είναι απλή: φωτίζονται οι ένδοξες στιγμές του πολέμου. Ο Παπαντωνίου και ο Σουρή λ.χ., εξαιρούν τον ηρωισμό, τη μορφή, τη δράση και τις νίκες του Σμολένσκη στο Βελεστίνο, αλλά και άλλων «ανώνυμων» ηρώων. Ωστόσο, μόνον η ανάμνηση ηρωικών στιγμών δεν αρκεί για να επουλωθεί η πληγή. Το παρόν, ούτως ή άλλως, είναι οδυνηρό. Χρειάζεται η διαφυγή, η απόδραση στο μέλλον, σε μια χρονική στιγμή που οι σημερινές συνθήκες θα έχουν αντιστραφεί. Από αυτή την άποψη, είναι χαρακτηριστικόν ότι η συλλογή του Παπαντωνίου κλείνει με το ποίημα «Σ' ένα παιδί», στο οποίο ο πατέρας, αφού έχει αφηγηθεί την ταπεινωτική ήττα, προαναγγέλει την αισιόδοξη προοπτική μιας νέας πολεμικής σύγκρουσης – νικηφόρα τώρα. Αυτό ακριβώς το όραμα της μελλοντικής αναγέννησης προβάλλει και ο «Πρόλογος» (γράφ. 1902) στη *Φλογέρα του Βασιλιά* του Παλαμά. Από την κατάσταση της απόλυτης καταστροφής (*Σβησμένες όλες οι φωτιές οι πλάστρες μες στη Χώρα*) περνά αμέσως στην πεποίθηση και το όραμα ότι *θα 'ρθει κάποιος καιρός και κάποια αυγή θα φέξει / και θα φουσηξει μια πνοή μεγαλοδύναμη· άκου!*

Τη ρομαντική μορφή του αγωνιστή της ελευθερίας που είναι συγχρόνως και ερωτευμένος, θυμίζει η περίπτωση του Μέλιου, κεντρικού προσώπου στο διήγημα «Δύο τραύματα» του Τάση Ν. Φραγκαντώνη (1871-1937) γιατρού από την Ανδρίτσαινα. Στο πρώτο μέρος του διηγήματος, ο Μέλιος, που είχε χάσει στον πόλεμο το ένα χέρι του, αφηγείται τις νωπές μνήμες του από τον Πόλεμο, ιδίως τις αρχικές προσδοκίες και τον ενθουσιασμό, και κυ-

Εύγλωττη και πικρή για την τύχη του ελληνοτουρκικού πολέμου είναι η γελοιογραφία του Σουρή, στο φύλλο του «Ρωμηού», στις 11 Οκτωβρίου 1897.

ρίως, τον ηρωισμό, χάρη στον οποίο διασώθηκε η στρατιωτική και η εθνική τιμή: «*Αν δεν ηδυνήθημεν να νικήσωμεν, εδείξαμεν τουλάχιστον ότι ηξεύρομεν ν' αποθνήσκωμεν, καθώς εκείνοι [οι ένδοξοι πρόγονοί μας]*». Στο δεύτερο μέρος, ο αφηγητής ερωτεύεται σφοδρά τη νοσοκόμα που τον περιθάλλει (το «δεύτερο τραύμα» του) αλλά, μη τολμώντας να της εξομολογηθεί τον έρωτά του, φεύγει για τη γενέτειρά του.

Σε άλλο μήκος κύματος κινείται το αδέξιο διήγημα του Δημ. Π. Ταγκόπουλου «Ο φόνος του όμπαση» (γράφ. Ιουλ. 1897), ένα διήγημα με πρόθεση αντιπολεμική: «*Στον πόλεμο γίνεσαι κτήνος· δεν έχει συνείδηση του κακού που κάνεις στους εχθρούς σου, οι οποίοι όσο κι αν είναι Τούρκοι δεν παύουν να είναι και αυτοί άνθρωποι σαν και σένα [...]*», λέγει ο αφηγητής και ήρωας του Πολέμου, εξιστορώντας ένα «επεισόδιο»: το θάνατο (ίσως από βόλι του ίδιου του αφηγητή) ενός εικοσάχρονου Αρβανίτη, με τον οποίο είχε δημιουργήσει φιλικές σχέσεις.

Σε στιγμές κρίσης η σάτιρα, είτε οργισμένη είτε διακωμωδώντας κ.λπ. υπήρξε πάντοτε πρόσφορος τρόπος για να εκφραστούν τα αισθήματα που γεννά η διάψευση των προσδοκιών και η διάσταση του ονείρου από την πραγματικότητα. Από τα σημαντικότερα ποιητικά κείμενα της εποχής είναι *Ο Ψευτοπόλεμος του 1897* (1898), ένα εκτενές (1.578 στίχων) «αντιηρωικό, σαρκαστικό και απροκάλυπτα αντιπαλατιανό στιχούργημα» του Β. Μανή, εθελοντή στον Πόλεμο του 1897 και μετέπειτα στρατιωτικού γιατρού στους Βαλκανικούς και στον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο. Το ποίημα παρακολουθεί τα ιστορικά γεγονότα, από τα προεόρ-

τια της Κρήτης μέχρι το τέλος του πολέμου, τους όρους της ειρήνης και τις δίκες των υπευθύνων της ήττας. Η σάτιρα του Μανή σκοπεύει προς διάφορους στόχους, σαρκάζει

Ο Ζαχαρίας Παπαντωνίου (σε ξυλογραφία του Α. Τάσσου, 1934). Ο Παπαντωνίου στην ποιητική του συλλογή «Πολεμικά Τραγούδια» (1898) θα αποτυπώσει τον καημό από τη διάψευση των μεγαλοϊδεατικών προσδοκιών. Η συλλογή κλείνει με το ποίημα «Σ' ένα παιδί». Εδώ, ο πατέρας, αφού αφηγηθεί την ταπεινωτική ήττα, προαναγγέλλει την αισιόδοξη προοπτική μιας νέας πολεμικής σύγκρουσης: όμως αυτή τη φορά νικηφόρα.

και γελοιοποιεί πρόσωπα, καταστάσεις και εθνικά ιδεολογήματα. Μοτίβα και τρόποι, που στο παρελθόν είχαν εκφράσει ένδοξες στιγμές, αποδίδουν τώρα τις στιγμές της ντροπής. Το ποίημα του Βαλαωρίτη *Τ' άλογο! Τ' άλογο! Ομέρ Βρονώνη / Το Σούλι, κ.τ.λ.*, αντεστραμμένο τώρα, σαρκάζει τον πανικό των Επιτελών: *Τ' άλογο! Τ' άλογο! Επιτελάοχη / τρέξε μονάχος σου μέσα στ' αχούρι / τ' άλογο! τ' άλογο! κι αν δεν υπάσχει, / μονάρι φέρε μας, φέρε γαϊδούρι / Τουρκιά μας πλάκωσε σαν το μερομήγκι [...]* Και το ποίημα κλείνει με τους στίχους: *Τοιούτος ονν εγένετο ο Πόλεμος ο νέος, που της φακής οι Έλληνες φανήκαν παλικάρια / υποχωρούντες πάντοτε προ των εχθρών γενναίως, δόξαν καινήν κτησάμενοι και αυτοί με τα ποδάρια, / χάριν των Επιγόνων / που τύφλες να 'χει μπρος σ' αυτήν η δόξα των Προγόνων!* Το έργο είναι σήμερα προσιτό χάρη στην προνοητική επανέκδοσή του από τον Γ. Π. Σαββίδη (Λέσχη, 1994) στην οποία και παραπέμπω τον αναγνώστη για μια απολαυστική και άμα εθνωφελή ανάγνωσή του.

Ο Σουρή, αμέσως μετά την ήττα, μέσω του Φασουλή του, γελοιοποιεί την Αυλή και τους ανάξιους μεγαλόσχημους Επιτελείς. «*Φάτε - πιέτε, κι ας μας λείψουν τον πολέμον τα σεκλέτια, δεν γενήκαμε για μάχες, δεν γενήκαμε για τέτοια [...]* Τέλειωσε και τούτ' η φέστα τον πολέμον τουτ-α-φε, και τραβάτε στην Αθήνα για γαλόνη και λουφέ. Στα «Φώτα», τα βέλη του Σουρή χάνουν τον συγκεκριμένο στόχο τους, και διακωμωδείται αορίστως η λίγο πριν φιλοπόλεμη Ελλάδα: «*Πολέμους κελαϊδώντας, με γλώσσα σαν ροδάνι / βαφτίζω με τα Φώτα σε δόξης Ιορδάνη / της μούλας την μητέρα, που σφίγγει το σπαθί / αλλ' όμως στην κορφή της την τιμημένη κι άγια κανένα*

πνεύμα τώρα δεν πάει να σταθεί / μήτε σαν περιστέρι, μήτε σαν κονκουβάγια.

Η ήττα υπήρξε η αρχή μιας ακολουθίας γεγονότων που επιβάρυναν ακόμη περισσότερο την ατμόσφαιρα: η αναταραχή στο στρατό, τα Σατιρικά, το Μακεδονικό ζήτημα, οι γλωσσαμυτορικές υστερίες των Ευαγγελικών (1901) και των Ορεστειακών (1903) κ.ά. Υπ' αυτές τις συνθήκες, η οργισμένη σάτιρα του Παλαμά (*Σατιρικά Γυμνάσματα*, 1907 και 1909) μαστιγώνει κοινωνικές συμπεριφορές και αντιλήψεις. Ο ποιητής, ως κοινωνικός αναμορφωτής, στρέφει τα σατιρικά βέλη του εναντίον της κοινωνίας, και λοιδορώντας την επιδιώκει να αφυπνήσει την κοιμισμένη συνείδησή της: *Φαγοπότι, ξαπλωταριό, τα ίδια. / Τα θέατρα, τις ταβέρνες, τα πορνεία, / φάμπρικες, μπάνκες, σπίτια, αποκαΐδια, / τ' ανταμώνει ατικότατη αρμονία. / Και κοιμισμένη στα όνειρά της βλέπει / μονογλή γλωσσοκοπάνια Πολιτεία / τον Περισλή. Μα ο Χασεκής της πρόπει, δηλαδή ο τυραννικός Τούρκος βοεβόδας της (1775-95).*

Ο περιορισμένος χώρος δεν μας επιτρέπει να ανοιχτούμε και προς μια άλλη κατηγορία έργων, όπου η αναφορά στην ιστορία δεν είναι άμεση· έργα στα οποία ο απόηχος των γεγονότων διαχέεται ποικιλοτρόπως, μέσω συμβόλων ή και μέσω μιας εικονοποιίας που δεν παραπέμπει ευθέως στην ιστορία. Ετσι, η σύζευξη των έργων με την ιστορία μπορεί να ανιχνεύεται δυσκολότερα, συνάμα όμως πραγματώνεται αρτιότερα, ερεθιστικότερα και γονιμότερα για τον αναγνώστη. Προς αυτή την κατεύθυνση, μπορεί κανείς ν' αναζητήσει δείγματα στον Παλαμά ή στον Καβάφη και σε άλλους.